

η δέλτος

Τεύχος 1, Ιούλιος - Δεκέμβριος 2017 - Έτος 1ο

Επιθεώρηση Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Ιστορίας της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας

Αφιέρωμα στον Βασίλη Μιχαηλίδη (1849-1917)

Γράφουν οι:

Χαράλαμπος Αλεξάνδρου
Γιώργος Γεωργής
Κυριάκος Ιωάννου
Αντώνης Κλάψης
Κωστής Κοκκινόφτας
Ιλιάνα Κουλαφέτη
Κωνσταντίνος Κουράτος
Χρίστος Κ. Κυριακίδης
Μαρία Παναγιώτου
Ξένια Παπαδημητρίου
Ευάγγελος Μ. Φιακάς
Χαράλαμπος Γ. Χαράλαμπος
Λουίζα Χριστοδουλίδου
Ανδρέας Χριστοφόρου

Κυκλοφορεί δύο φορές τον χρόνο

42. Ολύμπιος Γεώργιος, *Αγώνας ΕΟΚΑ 1955-1959* (Κύπρος: χ.ε., 2010).
43. Πενταρά Χαραλ. Νικόλαος, *Πίσω από τα γεγονότα, Βιωματικές αναμνήσεις της Αναστασίας Αζίνα - Πενταρά από την προεπαναστατική περίοδο του Αγώνα της ΕΟΚΑ* (Αθήνα: Οσελότος, 2011).
44. Αγγελίδου Ν. Κλαίρη, *Κωδικός Αταλάντη* (Περιστέρη: Διόπτρα, 2011).
45. Ιωάννου Ψωμάς Νίκος, *Εμπειρίες και Βιώματα, ΕΟΚΑ 1955-1959* (Λευκωσία: χ.ε., 2011).
46. Ευσταθίου Αυγουστής, *Αυγουστής Ευσταθίου, Ο Ματρώζος της ΕΟΚΑ και της Κύπρου* (Λευκωσία: Επιφανίου, 2012).
47. Αγγελόπουλος Ανδρέας, *Ύμνος Ελευθερίας* (Λευκωσία: Επιφανίου, 2013).
48. Κωνσταντινίδης Π. Κωνσταντίνος, *Κατάθεση Δελτίου Πορείας - Οικονομ. Σάββας Κωνσταντίνου* (Πάτρα: χ.ε., 2013).
49. Μπαταριάς Χαράλαμπος, *Οι θύμνες του Μπαταριά* (χ.τ.: χ.ε., 2014).
50. Λεωνίδου Φ. Λεωνίδας, *Ο τελευταίος δραπετής - Αργυρός Κυριάκου και συναγωνιστές του* (Κύπρος: χ.ε., 2014).
51. Βενιζέλος Ανδρέας, *Ο Αγώνας της ΕΟΚΑ όπως τον έζησαν ο ομαδάρχης Ανδρέας Βενιζέλος και οι συναγωνιστές του* (Λευκωσία: Αιγαίον, 2016).

Αντώνης Κλάφης

Πολυδιάστατη διπλωματία. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1974-1980

*

Από τη δικτατορία στη δημοκρατία: οι προσδιοριστικές παράμετροι της νέας εξωτερικής πολιτικής

Τα ξημερώματα της 24^{ης} Ιουλίου 1974, μετά από σχεδόν 11 χρόνια αυτοεξορίας στο Παρίσι, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής αποβίβαστηκε στο αεροδρόμιο του Ελληνικού, όπου έγινε δεκτός μέσα σε φρενήρη ενθουσιασμό από χιλιάδες λαού. Λίγο αργότερα, ορκίστηκε πρωθυπουργός και σχημάτισε την κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Έπειτα από την επταετή δοκιμασία της δικτατορίας, η δημοκρατία είχε αποκατασταθεί στην Ελλάδα. Πέρα από τις κοσμογονικές αλλαγές που η μεταβολή αυτή επέφερε στο εσωτερικό της χώρας, έμελλε, όπως ήταν φυσικό, να ασκήσει ταυτόχρονα καθοριστική επίδραση στη χάραξη και την άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.¹

Παραμένοντας αδιάλειπτα στην πρωθυπουργία από τον Ιούλιο του 1974 έως τον Μάιο του 1980, οπότε μεταπήδησε στην Προεδρία της Δημοκρατίας, ο Καραμανλής διαμόρφωσε όσο κανείς άλλος τους διπλωματικούς προσανατολισμούς της Ελλάδας κατά τη διάρκεια της εν λόγω χρονικής περιόδου. Η προσπάθεια αυτή, ωστόσο, κάθε άλλο παρά εύκολη ήταν. Στο πεδίο των εξωτερικών σχέσεων, η κληρονομιά που είχε αφήσει το δικτατορικό καθεστώς ήταν απογοητευτική. Το διεθνές κύρος της Αθήνας είχε καταρρακωθεί και η χώρα είχε βρεθεί σε πρωτοφανή για τα μεταπολεμικά δεδομένα απομόνωση σε ευρωπαϊκό επίπεδο: η αναστολή εφαρμογής της Συμφωνίας Σύνδεσης με την ΕΟΚ και η αποπομπή της Ελλάδας από το Συμβούλιο της Ευρώπης (1969) υπήρξαν τα κορυφαία και πλέον χαρακτηριστικά παραδείγματα. Ακόμα χειρότερα, παρωθούμενοι από εθνικιστικές παρορμήσεις και παραγνρίζοντας τους στοιχειώδεις κανόνες της διπλωματικής λογικής, οι ιθύνοντες της δικτατορίας είχαν, με μια σειρά από ερασιτεχνικούς χειρισμούς, προκαλέσει διαδοχικές κρίσεις στο Κυπριακό, οι οποίες όχι μόνο επιδείνωσαν την ελληνική θέση, αλλά επιπλέον κατέληξαν στη δημιουργία χάσματος ανάμεσα στην Αθήνα και τη Λευκωσία. Το εγκληματικό πραξικόπημα εναντίον του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ' αποτέλεσε τον τραγικό επίλογο, ανοίγοντας τον δρόμο για την τουρκική εισβολή και την κατάληψη του βόρειου τμήματος της μεγαλονήσου.

Με αυτά τα δεδομένα, η επάνοδος στην οδό της σύνεσης και του ρεαλισμού, που τόσο είχαν λείψει κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, αποτελούσαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις για την αποτελεσματική προάσπιση των ελληνικών εθνικών συμφερόντων. Κορυφαίοι στόχοι της νέας εξωτερικής πολιτικής, την οποία

¹ Για μια συνολικότερη θεώρηση της πορείας της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από το 1974 έως το 1981 βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική, 1947-1981*, Αθήνα 2001, σ. 205-272.

θεμελίωσε ο Καραμανλής, δεν θα μπορούσαν να είναι άλλοι από την προάσπιση της ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας και την κατοχύρωση της ελληνικής ασφάλειας.² Αντιμετωπίζοντας απειλές στα σύνορά της, πρωτίστως από την πλευρά της Τουρκίας, η Ελλάδα ήταν φυσικό να ενδιαφέρεται για την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ενίσχυση της αμυντικής της ετοιμότητας. Ταυτόχρονα, ο Καραμανλής ήταν πεπεισμένος ότι η επίτευξη των στόχων που ο ίδιος είχε δημόσια θέσει θα διευκολυνόταν αποφασιστικά μέσα από την πολύπλευρη δραστηριοποίηση της ελληνικής διπλωματίας, με σκοπό την εξασφάλιση όσο το δυνατόν σημαντικότερων διεθνών ερεισμάτων για την Αθήνα.

Συναφείς προς τις δύο προηγούμενες επιδιώξεις ήταν και εκείνες της προσήλωσης στα ιδεώδη της ειρήνης και της προώθησης της διεθνούς συνεργασίας.³ Παρά την πικρία και την απογοήτευση που είχε δημιουργήσει η αδυναμία του ΟΗΕ να παρέμβει αποφασιστικά και να ανατρέψει τα τετελεσμένα που με βίαιο τρόπο είχε επιβάλει η Τουρκία στην Κύπρο, η Ελλάδα παρέμενε σταθερά υπέρμαχη των αρχών του Χάρτη των Ηνωμένων Εθνών,⁴ αντιμετωπίζοντας μάλιστα θετικά την προοπτική ενίσχυσης του ρόλου του Οργανισμού στο διεθνές γίγνεσθαι.⁵ Παράλληλα, η Αθήνα τασσόταν ανεπιφύλακτα υπέρ αφενός της ειρηνικής διευθέτησης των διεθνών διαφορών, και αφετέρου πρωτοβουλιών, όπως εκείνης του ΟΗΕ για τον αποφασισμό,⁶ οι οποίες κατέτειναν στη μείωση των διακρατικών εντάσεων και στην εμπέδωση του αισθήματος ασφάλειας σε τοπικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο.

Αποτελώντας δύναμη που κατεξοχήν ενδιαφερόταν για τη διαφύλαξη και όχι για την ανατροπή του *status quo*, η Ελλάδα ήταν φυσικό να αποβλέπει με συμπάθεια και να υποστηρίζει κάθε ενέργεια που εξυπηρετούσε αυτόν τον σκοπό. Κατά συνέπεια, η συμμετοχή της χώρας στις εργασίες της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη ήταν αυτονόητη επιλογή, από τη στιγμή μάλιστα που η υπογραφή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι τον Αύγουστο του 1975 συγκεφαλαιώνει, υπό τη μορφή δεκαλόγου, όλες τις θεμελιώδεις αρχές που διέπνεαν την ελληνική εξωτερική πολιτική: κυριαρχική ισότητα των κρατών, αποχή από τη χρήση ή την απειλή χρήσης βίας, απαραβίαστο των συνόρων, εδαφική ακεραιότητα, ειρηνική διευθέτηση των διεθνών διαφορών, αποφυγή ανάμιξης στις εσωτερικές υποθέσεις των κρατών, σεβασμός των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αυτοδιάθεση των λαών, διακρατική συνεργασία, τήρηση των υποχρεώσεων που απορρέουν από το διεθνές δίκαιο. Ταυτόχρονα, όμως, ο Καραμανλής δεν δίστασε να διατυπώσει ευθέως, ενώπιον όλων των υπόλοιπων μελών της Διάσκεψης, τον έντονο προβληματισμό της Αθήνας σχετικά με την πρακτική σημασία των

² Προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης Καραμανλή στη Βουλή των Ελλήνων, 11 Δεκεμβρίου 1974, *Κωνσταντίνος Καραμανλής: Αρχείο-Γεγονότα-Κείμενα*, Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, Αθήνα 1995-1997 [στο εξής: *Καραμανλής: Αρχείο*], τόμ. 8, σ. 258.

³ Στο ίδιο.

⁴ Ομιλία Καραμανλή στη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ, 5 Ιουνίου 1978, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 255-258.

⁵ Πρακτικό συνομιλίας του Καραμανλή με τον γενικό γραμματέα του ΟΗΕ Κουρτ Βάλντχαιμ, 6 Ιουνίου 1978, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 258-260.

⁶ Προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης Καραμανλή στη Βουλή των Ελλήνων, 11 Δεκεμβρίου 1974, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 258.

συμφωνηθέντων, τα οποία είχαν προκαταβολικά παραβιαστεί από την Τουρκία στην περίπτωση της Κύπρου. «Η αξία βέβαια των δέκα αρχών -όπως και κάθε διεθνούς συμφωνίας- δεν ευρίσκεται στα κείμενα, αλλά στην ειλικρίνεια των συμβαλλομένων και στην πεποίθησή τους για την αναγκαιότητα της εφαρμογής τους», υπογράμμισε ο έλληνας πρωθυπουργός, ο οποίος, ωστόσο, παρέμενε προσηλωμένος προς τα ιδανικά που η Τελική Πράξη του Ελσίνκι είχε κωδικοποιήσει. «Θέλω να ελπίζω», κατέληγε στην ομιλία του στη φινλανδική πρωτεύουσα,

ότι η Τελική Πράξη θα συμβάλει στην επικράτηση του δικαίου και των ειρηνικών διαδικασιών, στον αποκλεισμό της βίας και στον σεβασμό της ανεξαρτησίας των λαών. Θέλω όμως να πιστεύω επίσης ότι το έργο της Διασκέψεως θα συντελέσει στην δημιουργία μιας νέας νοοτροπίας, που όχι μόνον θα προωθήσει την εφαρμογή των βασικών αρχών μας, αλλά και θα επιτρέψει την επανόρθωση τραγικών αδικιών εις βάρος μικρών λαών. Άλλως η Διάσκεψη Ασφάλειας και Συνεργασίας στην Ευρώπη δεν θα μπορεί να ισχυρισθεί ότι επέτυχε πραγματικά.⁷

Ακρογωνιαίος λίθος της εξωτερικής πολιτικής που εισηγήθηκε και εφαρμόσε ο Καραμανλής ήταν ο αταλάντευτα φιλοδυτικός προσανατολισμός της Ελλάδας. Ως ένας κατεξοχήν ρεαλιστής ηγέτης, δεν θα μπορούσε να αγνοήσει τα δεδομένα της αδήριτης γεωπολιτικής πραγματικότητας, τα οποία, για λόγους όχι μόνο ιδεολογικούς, αλλά πρωτίστως προάσπισης των εθνικών συμφερόντων, επέβαλαν τη συμπαράταξη της Αθήνας με τις δυνάμεις του δυτικού κόσμου. «Την ειδικότερη όμως πολιτική της Ελλάδος προς τον έξω κόσμο», τόνιζε μιλώντας στη Βουλή τον Δεκέμβριο του 1974,

την προσδιορίζει η γεωπολιτική της θέσης και τα πάγια συμφέροντα του έθνους. Γεωγραφικώς, πολιτικώς και ιδεολογικώς η Ελλάς ανήκει εις την Δύσιν. Και στη συνεργασία με την Δύση αποβλέπει κυρίως η Ελλάς να κατοχυρώσει την ασφάλειά της και να προωθήσει την υλική ευημερία και την πολιτιστική της ανάπτυξη.⁸

Η τελευταία φράση καταδείκνυε μια επιπλέον σημαντική πτυχή του τρόπου με τον οποίο ο Καραμανλής αντιλαμβανόταν τη χάραξη και την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής και τη σχέση της με τις εξελίξεις στο εσωτερικό της χώρας. Για τον Καραμανλή, η εξωτερική και η εσωτερική πολιτική δεν αποτελούσαν δύο στεγανά τμήματα, δύο κόσμους που δεν επικοινωνούσαν μεταξύ τους. Αντίθετα, τις αντιμετώπιζε ως απολύτως διασυνδεδεμένα στοιχεία του ίδιου ανατροφοδοτούμενου συστήματος. Η βελτίωση, με άλλα λόγια, της διεθνούς θέσης της Ελλάδας θα τόνωνε το αίσθημα ασφάλειας και κατά συνέπεια αποτελούσε

⁷ Ομιλία του Καραμανλή ενώπιον της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη, 30 Ιουλίου 1975, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 486-488. Σημειώνεται ότι στα αποσπάσματα πρωτογενών πηγών που παρατίθενται στο παρόν κείμενο διατηρείται αναλλοίωτη η ορθογραφία του πρωτοτύπου.

⁸ Προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης Καραμανλή στη Βουλή των Ελλήνων, 11 Δεκεμβρίου 1974, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 258.

απαραίτητη προϋπόθεση για την ανάπτυξη και την ευημερία του ελληνικού λαού. Αλλά και αντίστροφα, η οικονομική πρόοδος ήταν όρος αναγκαίος για την ενίσχυση τόσο της διαπραγματευτικής θέσης της χώρας σε διεθνές επίπεδο, όσο και της αμυντικής της ικανότητας έναντι απειλών, όπως πρωτίστως εκείνης της Τουρκίας.

Ελληνοτουρκικές σχέσεις και Κυπριακό

Στην περίοδο που ακολούθησε την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, το ελληνικό πρόβλημα ασφάλειας προερχόταν από την κλιμάκωση της τουρκικής επιθετικότητας. Η εισβολή και η στρατιωτική κατοχή -κατά παράβαση κάθε έννοιας του διεθνούς δικαίου- του βόρειου τμήματος της Κυπριακής Δημοκρατίας αρκούσαν για να οδηγήσουν σε οριακό σημείο τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η πίεση της Άγκυρας εις βάρος της Αθήνας, ωστόσο, δεν περιορίστηκε στο Κυπριακό, αλλά έλαβε πολύ ευρύτερες διαστάσεις, μεταφερόμενη και στο χώρο του Αιγαίου, με αποτέλεσμα την περαιτέρω επίταση της ελληνικής ανασφάλειας. Δίνοντας με σαφήνεια το στίγμα των, κάθε άλλο, παρά φιλικών διαθέσεων της, η τουρκική πλευρά επέλεξε να θέσει επί τάπητος μια σειρά από ζητήματα, τα οποία, αθροιζόμενα, δημιουργούσαν μια αλυσίδα διεκδικήσεων που κατέληγε να αμφισβητεί στην πράξη θεμελιώδη κυριαρχικά δικαιώματα της Ελλάδας στον χώρο του Αρχιπελάγους. Η άρνηση ότι τα ελληνικά νησιά του ανατολικού Αιγαίου διέθεταν υφαλοκρηπίδα, η επιμονή υπέρ της διατήρησης της αποστρατικοποίησής τους, η αμφισβήτηση του εύρους του ελληνικού εναέριου χώρου πέραν των 6 ναυτικών μιλίων καθώς και των ορίων της Περιοχής Πληροφοριών Πτήσεων (FIR) Αθηνών, αλλά και η ταυτόχρονη αμφισβήτηση του δικαιώματος της Ελλάδας να επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα, συνθέταν την εικόνα της τουρκικής κακοπιστίας.

Με σκοπό την όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη αναχαίτιση της τουρκικής απειλής, ο Καραμανλής έδωσε προτεραιότητα στην αναδιοργάνωση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, το κύρος και η μαχητική ικανότητα των οποίων είχαν υποστεί σοβαρό πλήγμα κατά τη διάρκεια της επταετούς δικτατορίας. Η απογοητευτική επιστράτευση του Ιουλίου του 1974 και η πρακτική αδυναμία ανάληψης οποιασδήποτε στρατιωτικής πρωτοβουλίας από την πλευρά της Ελλάδας εξαιτίας της πλημμελούς προετοιμασίας και της έλλειψης των απαραίτητων μέσων,⁹ ώθησαν τον Καραμανλή στην απόφαση οι αλλαγές σε επιχειρησιακό επίπεδο να συνοδεύονται και από πρωτοβουλίες που θα βελτιώναν αισθητά την υλικοτεχνική υποδομή και των τριών κλάδων των ενόπλων δυνάμεων. Έτσι, η προμήθεια σύγχρονου πολεμικού υλικού, ικανού να θωρακίσει την άμυνα της χώρας έναντι της τουρκικής απειλής και να ενισχύσει με αυτό τον τρόπο την αποτρεπτική ικανότητα της Αθήνας,¹⁰ υπήρξε θεμελιώδης στόχος κατά την εξαετία 1974-1980.¹¹ Με σκοπό,

⁹ Χαρακτηριστικά είναι όσα συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια σύσκεψης της πολιτικής και της στρατιωτικής ηγεσίας, η οποία πραγματοποιήθηκε στις 12 Αυγούστου 1974, με θέμα τις δυνατότητες στρατιωτικής αντίδρασης της Ελλάδας ενόψει του διαφαινόμενου ναυαγίου των ειρηνευτικών συνομιλιών της Γενεύης για το Κυπριακό και της πιθανής προέλασης των τουρκικών στρατευμάτων στη μεγαλόνησο (όπως και έγινε δύο ημέρες αργότερα). βλ. *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 69-75.

¹⁰ Όπως χαρακτηριστικά τόνιζε ο Καραμανλής σε συνομιλία που είχε τον Μάρτιο του 1975 με τον πρεσβευτή των ΗΠΑ στην Αθήνα Τζακ Κιούμπις, «[...] η στρατιωτική ενίσχυσις της Ελλάδος αποτελεί

εξάλλου, τη μείωση της εξάρτησης της Ελλάδας από τις ξένες αγορές, έμφαση δόθηκε ταυτόχρονα στην ίδρυση εγχώριων πολεμικών βιομηχανιών,¹² οι οποίες θα διασφάλιζαν την ελληνική αυτάρκεια σε κρίσιμα υλικά σε περίπτωση που οι περιστάσεις το απαιτούσαν.

Πέραν από την -κρίσιμης σημασίας για την αποτελεσματική προάσπιση των εθνικών συμφερόντων της Ελλάδας- προσπάθεια ενίσχυσης της αμυντικής ισχύος της χώρας με σκοπό την αποκατάσταση της ισορροπίας των στρατιωτικών δυνάμεων στο Αιγαίο, ο Καραμανλής επιχείρησε εξίσου να αξιοποιήσει όλα τα διαθέσιμα νομικά μέσα προκειμένου να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις -στοιχειώδους έστω- χαλάρωσης της έντασης στις σχέσεις Αθήνας-Άγκυρας. Σε αυτό το πλαίσιο, τον Ιανουάριο του 1975 η ελληνική κυβέρνηση πρότεινε στην Τουρκία την παραπομπή του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης.¹³ Αντίστοιχα, ο Καραμανλής αναζήτησε το έδαφος για την απευθείας ελληνοτουρκική συνεννόηση σε πολιτικό επίπεδο. Πράγματι, στις 31 Μαΐου 1975, στο περιθώριο των εργασιών της συνόδου κορυφής του ΝΑΤΟ στις Βρυξέλλες, ο Έλληνας πρωθυπουργός συναντήθηκε με τον τούρκο ομόλογό του Σουλεϊμάν Ντεμιρέλ. Κατά τη διάρκεια της πρώτης ελληνοτουρκικής συνάντησης κορυφής μετά την εισβολή στην Κύπρο, επιβεβαιώθηκε η διάσταση απόψεων των δύο πλευρών για σχεδόν όλα τα ζητήματα που είχαν στο παρελθόν δημιουργήσει τριβές στις σχέσεις Αθήνας-Άγκυρας.¹⁴ Έτσι, ακόμα και η συμφωνία για την ειρηνική επίλυση των ελληνοτουρκικών προβλημάτων μέσω διαπραγματεύσεων, και ειδικά του ζητήματος της υφαλοκρηπίδας μέσω του Διεθνούς Δικαστηρίου,¹⁵ αποδείχθηκε περιορισμένης σημασίας, καθώς, επικαλούμενη την ύπαρξη διάφορων διαδικαστικής φύσης εμποδίων, η Άγκυρα απέφυγε συστηματικά τη νομική οδό της διευθέτησης της διαφοράς.

Το ζήτημα της υφαλοκρηπίδας έμελλε να προκαλέσει την πρώτη μείζονα κρίση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις μετά το 1974. Το καλοκαίρι του 1976, η έξοδος του τουρκικού σκάφους «ΜΤΑ Σισμίκ Ι» (πρώην «Χόρα») στο Αιγαίο με σκοπό τη διεξαγωγή σεισμικών ερευνών σε περιοχές που -κατά την ελληνική άποψη- ανήκαν στην ελληνική υφαλοκρηπίδα έφερε τις δύο γειτονικές χώρες στα πρόθυρα του πολέμου. Αντιδρώντας άμεσα, η Αθήνα προσέφυγε στο Συμβούλιο Ασφαλείας του

αποτελεσματικών αποτρεπτικών ελληνοτουρκικού πολέμου, δοθέντος ότι η Ελλάς δεν θα είναι εκείνη η οποία θα κηρύξει πόλεμον» βλ. Σημείωμα συνομιλίας Καραμανλή-Κιούμπις, 31 Μαρτίου 1975, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 347.

¹¹ «Όπως είναι γνωστό», αναφερόταν σε σημείωμα που υπέβαλε τον Οκτώβριο του 1978 ο υπουργός Εθνικής Άμυνας Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας προς τον Καραμανλή, «η Κυβέρνηση, αμέσως μετά τη μεταπολίτευση έδωσε απόλυτη προτεραιότητα στον τομέα του εξοπλισμού, παράγγειλε δε κατά τα δύο πρώτα χρόνια τόσο πολεμικό υλικό όσο δεν είχε παραγγελθεί κατά τα 7,5 χρόνια της δικτατορίας». βλ. Σημείωμα Αβέρωφ προς Καραμανλή, 10 Οκτωβρίου 1978, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 351-354.

¹² Για παράδειγμα, η Ελληνική Αεροπορική Βιομηχανία στην Τανάγρα (τη λειτουργία της οποίας εγκαίνιασε ο ίδιος ο Καραμανλής τον Δεκέμβριο του 1979· βλ. *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 341-344), η Ελληνική Βιομηχανία Όπλων στο Αίγιο και το εργοστάσιο παραγωγής πυριτίδας στο Λαύριο.

¹³ Ελληνική ρηματική διακοίνωση, 27 Ιανουαρίου 1975, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 297.

¹⁴ Πρακτικά συνομιλίας Καραμανλή-Ντεμιρέλ, 31 Μαΐου 1975, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 420-423.

¹⁵ Κοινό ανακοινωθέν για τη συνομιλία Καραμανλή-Ντεμιρέλ, 31 Μαΐου 1975, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 423.

ΟΗΕ και μονομερώς στο Διεθνές Δικαστήριο.¹⁶ Ταυτόχρονα, η ελληνική κυβέρνηση διατράνωσε την πρόθεσή της να υπερασπιστεί με κάθε μέσο τα ελληνικά κυριαρχικά δικαιώματα στο Αιγαίο, προχωρώντας για αυτό τον λόγο στην άμεση κινητοποίηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, ενώ σε προσωπικό του μήνυμα προς τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Χένρυ Κίσινγκερ ο Καραμανλής σημείωνε με νόημα: «Αν η Τουρκία επιμείνει στην αυθαιρέσιαν η Ελλάς δεν μπορεί να μην αναζητήσει τρόπους αντιδράσεως που θα είναι για όλους μας δυσάρεστοι και εν τη εξελίξει θα καταστούν επικίνδυνοι».¹⁷

Η αποφασιστική ελληνική στάση υποχρέωσε τελικά την Άγκυρα σε αναδίπλωση, η οποία έλαβε τη μορφή της αποχώρησης του «Σισμίκ» από την ελληνική υφαλοκρηπίδα. Η επιστροφή της Τουρκίας στην οδό των διαπραγματεύσεων επέτρεψε τον Νοέμβριο του 1976 τη σύναψη του Πρακτικού της Βέρνης, σύμφωνα με το οποίο οι δύο πλευρές δεσμεύονταν να απέχουν από κάθε ενέργεια στην υφαλοκρηπίδα του Αιγαίου που θα μπορούσε να δημιουργήσει νέες περιπλοκές στις μεταξύ τους σχέσεις.¹⁸ Η ευφορία, ωστόσο, που δημιουργήθηκε από την υπογραφή του Πρακτικού, η οποία ενισχυόταν από το γεγονός ότι η Τουρκία αποδέχτηκε την προοπτική επίλυσης της διαφοράς για την υφαλοκρηπίδα από το Διεθνές Δικαστήριο ή άλλο δικαστικό όργανο, πολύ γρήγορα θα εξανεμιζόταν κάτω από το βάρος της υπαναχώρησης της Άγκυρας από την αρχική συμφωνία και της συνέχισης των προκλητικών ενεργειών της στο Αιγαίο. Η άρνηση, εξάλλου, της Τουρκίας να συναινέσει στην από κοινού προσφυγή στη Χάγη είχε ως αποτέλεσμα τον Οκτώβριο του 1978 την απόρριψη από το Διεθνές Δικαστήριο της μονομερούς ελληνικής προσφυγής, καθώς η σύμφωνη γνώμη όλων των εμπλεκόμενων μερών αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την εκδίκαση της υπόθεσης.

Εξαντλώντας κάθε περιθώριο φιλικής συνεννόησης με την Άγκυρα, ο Καραμανλής, παρά την αρχική του επιφυλακτικότητα, αποδέχθηκε πρόταση του τούρκου ομολόγου του Μπουλέντ Ετσεβίτ για μεταξύ τους συνάντηση, η οποία πραγματοποιήθηκε τελικά τον Μάρτιο του 1978 στο Μοντραί. Κατά τη διάρκεια των διήμερων συνομιλιών, τέθηκαν επί τάπητος όλα τα θέματα που απασχολούσαν τις δύο πλευρές, με εξαίρεση το Κυπριακό.¹⁹ Στην πράξη, η συνάντηση του Μοντραί δεν κατέληξε σε κάποιο απότομο αποτέλεσμα, πέραν της απόφασης των δύο πρωθυπουργών για τη συνέχιση των διμερών επαφών σε επίπεδο γενικών γραμματέων των εκατέρωθεν υπουργείων Εξωτερικών, οι οποίες όμως εν τέλει δεν προσέφεραν κάτι ουσιαστικότερο.

Η μη συμπερίληψη του ζητήματος της Κύπρου στην ατζέντα των ελληνοτουρκικών συζητήσεων κορυφής του Μοντραί εντασσόταν στη γενικότερη στρατηγική του Καραμανλή για την επίλυση του Κυπριακού μετά το 1974. Ο μακεδόνας πολιτικός ήταν πεπεισμένος ότι προσφορότερο πεδίο διευθέτησης του Κυπριακού ήταν εκείνο του διακοινοτικού διαλόγου μεταξύ Ελληνοκυπρίων και

Τουρκοκυπρίων, ο οποίος διεξαγόταν υπό την αιγίδα του ΟΗΕ. Αντίθετα, εκτιμούσε ότι η εμπλοκή της Ελλάδας και της Τουρκίας μόνο προσκόμματα θα μπορούσε να δημιουργήσει στη διαδικασία, καθώς μοιραία θα καθιστούσε το Κυπριακό θέμα διμερούς ελληνοτουρκικής διαφοράς. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Καραμανλής εξηγούσε ότι η Αθήνα θα εξακολουθούσε να συμπαρίσταται ολόψυχα στη Λευκωσία, όμως ήταν ευθύνη της τελευταίας να επιλέξει το δρόμο που θα ακολουθούσε για τη διευθέτηση του Κυπριακού.²⁰

Σε κάθε περίπτωση, στα χρόνια που ακολούθησαν την τουρκική εισβολή στην Κύπρο, και παρά τις προσπάθειες που κατέβαλε για αυτό το σκοπό η Αθήνα, καμία ουσιαστική πρόοδος δεν σημειώθηκε ούτε στο Κυπριακό, ούτε στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Εδραιωμένη στην αρχή της ειρηνικής διευθέτησης των διεθνών διαφορών, η πολιτική του Καραμανλή έναντι της Τουρκίας την περίοδο 1974-1980 αποσκοπούσε στη δημιουργία των προϋποθέσεων βελτίωσης του κλίματος μετά την τραυματική εμπειρία του «Αττίλα» και την αύξηση της τουρκικής προκλητικότητας στο Αιγαίο. «Υπάρχουν τρεις τρόποι για την επίλυση των διεθνών διαφορών», τόνιζε ο έλληνας πρωθυπουργός τον Μάρτιο του 1978.

Ο διάλογος, η διαιτησία, ο πόλεμος. Οι ώριμοι λαοί για να αποκλείσουν το τελευταίο, υιοθετούν και χρησιμοποιούν εξαντλητικά τον ειρηνικό διάλογο. Αυτό είναι αποφασισμένη να πράξη και η Κυβέρνησής μου, επιδιώκοντας την ειρηνική διευθέτηση των διαφορών μας με την Τουρκία, χωρίς να παραλείψει να προστατεύσει αποτελεσματικά τα συμφέροντα της χώρας»²¹

Η διαπίστωση, ωστόσο, της απροθυμίας της Άγκυρας αφενός να υπαναχωρήσει από τα εδαφικά τετελεσμένα που παράνομα είχε επιβάλει στην Κύπρο, και αφετέρου να αποστασιοποιηθεί από την επιθετική της πολιτική έναντι της Ελλάδας, δεν ευνοούσε τη δημιουργία κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Με αυτά τα δεδομένα, επομένως, όσο εδραία κι αν ήταν η προσήλωση του Καραμανλή στην οδό του διαλόγου με την Τουρκία ως της μόνης ενδεδειγμένης μεθόδου για την επίλυση των διμερών διαφορών, δεν αρκούσε για να αντιστρέψει το βαρύ κλίμα που είχε δημιουργηθεί.

ΗΠΑ και ΝΑΤΟ

Αν στο επίπεδο των σχέσεων Αθήνας-Άγκυρας η τουρκική εισβολή στην Κύπρο οδήγησε στα πρόθυρα γενικευμένου ελληνοτουρκικού πολέμου, στο επίπεδο εκείνων της Ελλάδας με τις ΗΠΑ και το ΝΑΤΟ προκάλεσε εκτεταμένες ζημιές.²² Τα

¹⁶ Άγγελος Συρίγος, *Ελληνοτουρκικές σχέσεις*, Αθήνα 2015, σ. 315-325.

¹⁷ Μήνυμα Καραμανλή προς Κίσινγκερ, 10 Αυγούστου 1976, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 9, σ. 279.

¹⁸ Ελληνοτουρκικό Πρακτικό της Βέρνης, 11 Νοεμβρίου 1976, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 9, σ. 318.

¹⁹ Πρακτικά συνομιλιών Καραμανλή-Ετσεβίτ, 10-11 Μαρτίου 1978, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 133-143.

²⁰ Για τις απόψεις του Καραμανλή σχετικά με τη στάση που όφειλε να κρατήσει η Ελλάδα στο Κυπριακό βλ. ενδεικτικά Ομιλία Καραμανλή στη Βουλή των Ελλήνων, 16 Μαρτίου 1978, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 146-147.

²¹ Ομιλία Καραμανλή στη Βουλή των Ελλήνων, 16 Μαρτίου 1978, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 146.

²² Για τις «τριγωνικές» σχέσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στις ΗΠΑ, την Ελλάδα και την Τουρκία από την επαύριον του Β' Παγκοσμίου Πολέμου έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 βλ. Theodore Coulombis, *The United States, Greece and Turkey: The troubled triangle*, New York 1982.

αντιαμερικανικά (και κατ' επέκταση αντινατοϊκά) συναισθήματα της ελληνικής κοινής γνώμης, τα οποία είχαν οξυνθεί κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, κορυφώθηκαν λόγω της στάσης της Ουάσινγκτον στο Κυπριακό το καλοκαίρι του 1974. Δίνοντας προτεραιότητα στη διατήρηση της συνοχής της βορειοατλαντικής συμμαχίας, οι ΗΠΑ απεύχονταν το ενδεχόμενο έντονης ελληνοτουρκικής ρήξης. Ωστόσο, οι αμερικανικές παραιτήσεις για ψυχραιμία και αυτοσυγκράτηση, οι οποίες απευθύνονταν προς την ελληνική κυβέρνηση την ώρα που η Τουρκία είχε ήδη καταλάβει τμήμα της επικράτειας της Κυπριακής Δημοκρατίας και ετοιμαζόταν να προωθήσει περαιτέρω τις θέσεις της μέσω του «Αττίλα II», δημιουργούσαν στην ελληνική πλευρά έντονη απογοήτευση, καθώς η πολιτική των ίσων αποστάσεων που είχε υιοθετηθεί από την Ουάσινγκτον ερμηνευόταν από την Αθήνα ως απολύτως ευνοϊκή έναντι της Άγκυρας. Μην αφήνοντας κανένα περιθώριο παρερμηνείας, την παραμονή της εκδήλωσης του δεύτερου κύματος της τουρκικής εισβολής, ο Καραμανλής τόνιζε ενώπιον του αμερικανού πρεσβευτή στην Αθήνα Χένρυ Τάσκα: «[...] όχι μόνον γνωρίζει η αμερικανική Κυβέρνηση ποιά πλευρά έχει το άδικο, αλλά έχει και τα μέσα να επιβάλει το δίκαιο. Αν δεν το πράξει εγκαίρως θα είναι υπεύθυνη διά την καταστροφήν η οποία διαγράφεται».²³

Η αυστηρή προειδοποίηση του Καραμανλή δεν στάθηκε ικανή για να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο οι ΗΠΑ αντιμετώπιζαν τις δραματικές εξελίξεις στην Κύπρο. Η εκδήλωση του «Αττίλα II» τις πρώτες πρωινές ώρες της 14^{ης} Αυγούστου 1974 επιβεβαίωσε την απροθυμία της Ουάσινγκτον να παρέμβει αποφασιστικά με στόχο την αποκατάσταση της νομιμότητας. Έκδηλα απογοητευμένος, ο Έλληνας πρωθυπουργός ανακοίνωσε αυθημερόν την απόφαση για την άμεση αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO. Ταυτόχρονα, απέρριψε ως απροκάλυπτα προσχηματικό το ενδιαφέρον που εκδηλώθηκε από την πλευρά της Ουάσινγκτον αμέσως μετά την έναρξη της δεύτερης φάσης της τουρκικής εισβολής, τονίζοντας στον Τάσκα ότι το ενδιαφέρον αυτό ήταν όψιμο και ερχόταν κατόπιν εορτής, την ώρα που η ελληνική κυβέρνηση και ο ελληνικός λαός ένιωθαν ότι είχαν προδοθεί.²⁴

Η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO ήταν μια άσκηση ισορροπίας. Αποτελούσε τη μόνο ενέργεια στην οποία μπορούσε να προχωρήσει ο Καραμανλής με στόχο την άσκηση πίεσης προς τις ΗΠΑ και τα υπόλοιπα μέλη της συμμαχίας ώστε να εγκαταλείψουν την πολιτική των ίσων αποστάσεων ανάμεσα στην Ελλάδα και στην Τουρκία, ενώ ταυτόχρονα ικανοποιούσε το θυμικό της ελληνικής κοινής γνώμης.²⁵ Παραμένοντας, επομένως, εντός του πολιτικού πλαισίου του NATO, το οποίο μπορούσε να εγγυηθεί την ελληνική ασφάλεια έναντι των μελών του Συμφώνου της Βαρσοβίας, η Ελλάδα διατηρούσε ανέπαφο τον φιλοδυτικό της προσανατολισμό, ελπίζοντας να κατορθώσει σταδιακά να πείσει την

Ειδικότερα για τις ελληνοαμερικανικές σχέσεις την ίδια περίοδο βλ. Theodore Couloumbis-John Iatrides (eds.), *Greek-American relations: A critical review*, New York 1980.

²³ Μνημόνιο συνομιλίας Καραμανλή-Τάσκα, 13 Αυγούστου 1974, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 79-80.

²⁴ Απόσπασμα συνομιλίας Καραμανλή-Τάσκα, 14 Αυγούστου 1974, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 90.

²⁵ Άγγελος Βλάχος, *Αποφύγηση 1974: 25 Ιουλίου-17 Νοεμβρίου*, Αθήνα 2001, σ. 67-69.

Ουάσινγκτον να ασκήσει πίεση στην Άγκυρα προκειμένου να υιοθετήσει πιο μετριοπαθείς θέσεις στο Κυπριακό και στα διμερή ελληνοτουρκικά ζητήματα (υφαλοκρηπίδα, εναέριος χώρος κ.λπ.).²⁶ Ωστόσο, κρίνοντας εκ του αποτελέσματος, η απόφαση της αποχώρησης όχι μόνο δεν ενίσχυσε, αλλά τελικά επιδείνωσε τη διεθνή θέση της Ελλάδας.²⁷

Η προσπάθεια του Καραμανλή να αξιοποιήσει στο έπακρο τον αμερικανικό παράγοντα με σκοπό την κάμψη της τουρκικής αδιαλλαξίας επιβεβαιώθηκε κατά τη διάρκεια διαδοχικών συναντήσεων που είχε με τους προέδρους των ΗΠΑ Τζέραλντ Φορντ (1975) και Τζίμι Κάρτερ (1977 και 1978). Ο Έλληνας πρωθυπουργός δεν παρέλειπε σε κάθε ευκαιρία να τονίζει στους αμερικανούς συνομιλητές του ότι η πορεία των ελληνοαμερικανικών σχέσεων επηρεαζόταν αναπόφευκτα από τη στάση που τηρούσε η Ουάσινγκτον στην ελληνοτουρκική διένεξη.²⁸ Μάλιστα, προειδοποιούσε την αμερικανική κυβέρνηση ότι, σε έσχατη ανάγκη, θα ήταν διατεθειμένος να εξετάσει τον συνολικό αναπροσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, απομακρύνοντας την Ελλάδα από τον δυτικό κόσμο και επιδιώκοντας την προσέγγιση με τη Σοβιετική Ένωση.²⁹ Παρά τις επίμονες προσπάθειες, ωστόσο, η αμερικανική πλευρά δεν ανταποκρίθηκε όσο θετικά θα επιθυμούσε ο Καραμανλής στις εκκλήσεις του για ενεργότερη μεσολάβηση της Ουάσινγκτον στη δίκαιη διευθέτηση του Κυπριακού και στην αποκλιμάκωση της τουρκικής επιθετικότητας στο Αιγαίο.

Αντίθετα, πιο πρακτικά αποτελέσματα είχε η προσπάθεια της Αθήνας να κατοχυρώσει την ισόρροπη κατανομή αμερικανικού στρατιωτικού υλικού ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία. Τον Απρίλιο του 1976 η Αθήνα και η Ουάσινγκτον κατέληξαν στη σύναψη διμερούς αμυντικής συμφωνίας, βάσει της οποίας καθιερωνόταν η αρχή της αναλογίας 7 προς 10 στη χορήγηση αμερικανικής στρατιωτικής βοήθειας προς την Ελλάδα και την Τουρκία αντίστοιχα.³⁰ Με αυτόν τον τρόπο, η ελληνική κυβέρνηση εξασφάλισε την κρίσιμη για τα εθνικά συμφέροντα διατήρηση της ισορροπίας των δυνάμεων στο Αιγαίο. Επιπρόσθετα, η αμερικανική κυβέρνηση, μέσω επιστολής που απηύθυνε ο Κίσσινγκερ στον Έλληνα ομόλογό του Δημήτρη Μπίτσιο, δεσμευόταν να αντιταχθεί σθεναρά σε οποιαδήποτε ενέργεια θα κατέτεινε στη διατάραξη της ειρήνης ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία.³¹

Το ίδιο χρονικό διάστημα, ο Καραμανλής είχε ήδη αρχίσει να εξετάζει το ενδεχόμενο επιστροφής της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του NATO, καθώς η

²⁶ Γενικότερα για την ατλαντική πολιτική του Καραμανλή βλ. John Iatrides, «Challenging the limitations of the Atlantic community: Konstantinos Karamanlis and NATO», στο Κωνσταντίνος Σβολόπουλος-Κωνσταντίνος Ε. Μπότσιο-Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής στον εικοστό αιώνα*, τόμ. 2, Αθήνα 2008, σ. 17-36.

²⁷ Γεώργιος Ράλλης, *Πολιτικές εκμυστηρεύσεις, 1950-1989*, Αθήνα 1990, σ. 197-198.

²⁸ Βλ. ενδεικτικά Επιστολή Καραμανλή προς Κάρτερ, 25 Σεπτεμβρίου 1979, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 223-226.

²⁹ Πρακτικά συνομιλίας Καραμανλή-Φορντ, 29 Μαΐου 1975, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 416. «Memorandum of Conversation», 29 Μαΐου 1975, *Foreign Relations of the United States, 1969-1976*, vol. XXX, Washington 2007, σ. 167.

³⁰ Συμφωνία Αμυντικής Συνεργασίας Ελλάδας-ΗΠΑ, 15 Απριλίου 1976, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 9, σ. 187-188.

³¹ Επιστολή Κίσσινγκερ προς Μπίτσιο, 10 Απριλίου 1976, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 9, σ. 186.

αποχώρηση από αυτό, όπως έγκαιρα και από αρμόδιους υπηρεσιακούς παράγοντες είχε επισημανθεί,³² κατέτεινε στην ενίσχυση της στρατηγικής σημασίας της Τουρκίας, η οποία αποτελούσε πλέον το μόνο πλήρες μέλος της συμμαχίας στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου. Ακόμα χειρότερα για την ελληνική πλευρά, η αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του NATO είχε δώσει τη δυνατότητα στην Άγκυρα να εξασφαλίσει τον επιχειρησιακό έλεγχο του Αιγαίου. Πράγματι, οι συζητήσεις για την επάνοδο της Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του NATO ξεκίνησαν και συνεχίστηκαν με ταχύ ρυθμό. Παρ' όλα αυτά, εξαιτίας των προσκομμάτων που σταθερά παρενέβαλε η Τουρκία, οι διαπραγματεύσεις δεν κατέληξαν σε οριστική συμφωνία παρά μόνο τον Οκτώβριο του 1980, όταν πλέον την πρωθυπουργία στην Ελλάδα είχε αναλάβει ο Γεώργιος Ράλλης και αφού στο μεταξύ είχε εγκαθιδρυθεί πραξικοπηματικά στην Τουρκία το -πιο ευεπύφορο σε αμερικανικές πιέσεις- στρατιωτικό καθεστώς υπό τον στρατηγό Κενάν Εβρέν.³³

Τέλος, ένα από τα σημαντικότερα θέματα που ανέκυψαν ως αποτέλεσμα της αποχώρησης της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του NATO ήταν εκείνο του καθεστώτος των αμερικανικών βάσεων που βρίσκονταν σε ελληνικό έδαφος. Οι διαπραγματεύσεις για την αναθεώρηση αυτού του καθεστώτος ξεκίνησαν τον Φεβρουάριο του 1975 και μέσα σε διάστημα δύο μηνών οδήγησαν στην υπογραφή προκαταρκτικής συμφωνίας, η οποία περιόριζε σημαντικά τις διευκολύνσεις και τα προνόμια που μέχρι τότε απολάμβαναν οι αμερικανικές στρατιωτικές εγκαταστάσεις στην Ελλάδα. Τον Απρίλιο του 1976 Αθήνα και Ουάσινγκτον κατέληξαν στη σύναψη Κειμένου Αρχών, γνωστού ως Συμφωνία Μπίτσιου-Κόινγκερ, το οποίο περιέγραφε τις γενικές κατευθύνσεις που θα προσδιόριζαν την αμυντική συνεργασία ανάμεσα στην Ελλάδα και στις ΗΠΑ. Ωστόσο, η οριστική συμφωνία δεν κατέστη δυνατόν να υπογραφεί παρά μόνο το 1983, όταν πλέον την πρωθυπουργία στην Ελλάδα είχε αναλάβει ο Ανδρέας Παπανδρέου.³⁴

Συνεργασία στα Βαλκάνια

Συστατικό στοιχείο της νέας εξωτερικής πολιτικής που εγκαινιάστηκε από τον Καραμανλή το καλοκαίρι του 1974 αποτελούσε η ανάπτυξη όσο το δυνατόν στενότερων δεσμών φιλίας της Ελλάδας με τους βαλκανικούς της γείτονες. Την προσπάθεια αυτή διευκόλυνε το κλίμα ύφεσης που επικρατούσε στα μέσα της δεκαετίας του 1970 στις σχέσεις Ανατολής-Δύσης. Η ιδιαίτερη σημασία που απέδιδε ο Καραμανλής στη βελτίωση των σχέσεων της Ελλάδας με τα σοσιαλιστικά κράτη της χερσονήσου του Αίμου αποδείχθηκε από τις συχνές επαφές που διατήρησε με τους ηγέτες της Γιουγκοσλαβίας, της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας, οι οποίες έλαβαν τη μορφή ανταλλαγής επίσημων επισκέψεων. Σε αυτό το πλαίσιο, η εμβάθυνση των φιλικών δεσμών αποτυπώθηκε καταρχάς στο πεδίο της

³² Αρχείο Κωνσταντίνου Καραμανλή/Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής [στο εξής: ΑΚΚ/ΙΚΚ], φάκ. 20Β, Σημείωμα του μόνιμου αντιπροσώπου της Ελλάδας στο NATO Άγγελου Χωραφά, 10 Μαΐου 1975· ΑΚΚ/ΙΚΚ, φάκ. 20Β, Σημείωμα Κ. Ιβράκη, 8 Ιουλίου 1977.

³³ Γιάννης Βαλινάκης, *Εισαγωγή στην ελληνική εξωτερική πολιτική, 1949-1988*, Θεσσαλονίκη 1989, σ. 222-231.

³⁴ Κυριάκος Μητσότακας, *Οι συμπληγάδες της εξωτερικής πολιτικής: εσωτερικές και διεθνείς πιέσεις στις ελληνοαμερικανικές διαπραγματεύσεις για τις βάσεις, 1974-1985*, Αθήνα 2006.

οικονομικής, τεχνικής και πολιτιστικής συνεργασίας. Ταυτόχρονα, για την Αθήνα η εμπέδωση των ερεισμάτων της στο Βελιγράδι, το Βουκουρέστι και τη Σόφια αποτελούσε ενισχυτικό παράγοντα στην εργώδη προσπάθεια για την αποτελεσματική αντιμετώπιση της τουρκικής απειλής. Επιχειρώντας, εξάλλου, να δώσει ευρύτερο περιεχόμενο στις διπλωματικές του πρωτοβουλίες, ο έλληνας πρωθυπουργός είχε ευθύς εξ αρχής διευκρινίσει ότι η βαλκανική του πολιτική απέβλεπε στην προώθηση της συνεννόησης μεταξύ των βαλκανικών κρατών τόσο σε διμερές, όσο και σε πολυμερές επίπεδο, ανεξάρτητα από τις διαφορές των κοινωνικοπολιτικών τους συστημάτων.³⁵

Το διπλωματικό άνοιγμα του Καραμανλή προς τα Βαλκάνια εγκαινιάστηκε στα μέσα του 1975, όταν σε διάστημα δύο μηνών επισκέφτηκε διαδοχικά το Βουκουρέστι,³⁶ το Βελιγράδι³⁷ και τη Σόφια.³⁸ Ειδικά η επίσκεψη στη βουλγαρική πρωτεύουσα είχε ιδιαίτερη ιστορική σημασία, καθώς ήταν η πρώτη που πραγματοποίησε εκεί έλληνας πρωθυπουργός, εγκαινιάζοντας έτσι ένα νέο κεφάλαιο στις σχέσεις των δύο γειτονικών κρατών. Οι συζητήσεις που είχε στις τρεις βαλκανικές πρωτεύουσες άνοιξαν τον δρόμο για την αποκατάσταση αγαθών σχέσεων με τα αντίστοιχα κράτη. Παράλληλα, πέραν της διμερούς, η ελληνική πλευρά προωθούσε και την ιδέα της πολυμερούς συνεννόησης μεταξύ των βαλκανικών χωρών.³⁹ Έτσι, επιχειρώντας αφενός να κεφαλαιοποιήσει άμεσα τα κέρδη από την επιτυχημένη περιοδεία του στις τρεις πρωτεύουσες και αφετέρου να εκμεταλλευθεί την ευνοϊκή συγκυρία που προέκυπτε από την υπογραφή της Τελικής Πράξης του Ελσίνκι, ο Καραμανλής απηύθυνε τον Αύγουστο του ίδιου έτους πρόσκληση προς τους ηγέτες όχι μόνο της Ρουμανίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας, αλλά και προς εκείνους της Αλβανίας και της Τουρκίας, προτείνοντας τη σύγκληση Διαβαλκανικής Διάσκεψης στην Αθήνα σε επίπεδο υφυπουργών Συντονισμού, με κύριο αντικείμενο την προώθηση της πολυμερούς συνεργασίας σε τεχνικά και οικονομικά ζητήματα.⁴⁰

Σε εφαρμογή αυτής της πρότασης, εκπρόσωποι των κυβερνήσεων όλων των βαλκανικών κρατών, πλην της αλβανικής, συναντήθηκαν στην ελληνική πρωτεύουσα, όπου από τις 26 Ιανουαρίου έως τις 5 Φεβρουαρίου 1976 συνήλθε η πρώτη Διαβαλκανική Διάσκεψη από τη δεκαετία του 1930. Οι περιορισμένοι στόχοι της Διάσκεψης, εξηγούσε ο έλληνας πρωθυπουργός, αποτελούσαν σαφείς ενδείξεις σύνεσης και ρεαλισμού, καθώς απομάκρυναν το ενδεχόμενο αποτυχίας, η οποία αναπόφευκτα θα δημιουργούσε απογοήτευση. Αντίθετα, μέσα από μικρά, αλλά σταθερά, βήματα τα κράτη της χερσονήσου του Αίμου θα μπορούσαν να

³⁵ Για τις σχέσεις της Ελλάδας με τους βαλκανικούς της γείτονες από την πτώση της δικτατορίας έως τις αρχές της δεκαετίας του 1980 βλ. διεξοδικότερα Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η ελληνική πολιτική στα Βαλκάνια, 1974-1981*, Αθήνα 1987.

³⁶ Καραμανλής: *Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 395-409.

³⁷ Καραμανλής: *Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 426-439.

³⁸ Καραμανλής: *Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 460-473.

³⁹ Σπυρίδων Σφέτας, «Η βαλκανική περιοδεία του Καραμανλή (Μάιος-Ιούλιος 1975): προάγγελος της βαλκανικής συνδιάσκεψης της Αθήνας (Φεβρουάριος 1976)», στο: Σβολόπουλος-Μπότσου-Χατζηβασιλείου (επιμ.), *ό.π.*, σ. 413-428.

⁴⁰ Eirini Karamouzi, «Managing the "Helsinki Spirit" in the Balkans: The Greek initiative for Balkan co-operation, 1975-1976», *Diplomacy and Statecraft*, 24(3) (2013), σ. 597-618.

εμπεδύσουν το κλίμα αμοιβαίας εμπιστοσύνης και μέσω αυτής να προχωρούσαν ακόμα και στη διευθέτηση διμερών διαφορών. «Πρέπει να ξεκινήσουμε την πολυμερή συνεργασία μας», τόνιζε ο Καραμανλής απευθυνόμενος προς τα μέλη των βαλκανικών αντιπροσωπειών στη Διάσκεψη της Αθήνας,

με πίστη και ενθουσιασμό, αλλά και με πνεύμα πρακτικό, για να αποφύγουμε απογοητεύσεις. Η εξέλιξις και η μορφή της συνεργασίας αυτής θα εξαρτηθεί από το κλίμα που θα δημιουργήσει η παρούσα Διάσκεψις. [...] Σε μια εποχή που λόγω της δυσπιστίας που κυριαρχεί στην διεθνή ζωή, η ύφεσις με την ένταση συνεχώς εναλλάσσονται, η Διάσκεψις αυτή μπορεί να αποτελέσει σταθεροποιητικό παράγοντα, με ευεργετικών αντίκτυπων και σε άλλες περιοχές του κόσμου.⁴¹

Η Διαβαλκανική Διάσκεψη του 1976 επιβεβαίωσε τη διάθεση των κρατών που συμμετείχαν να συνεχίσουν και να διευρύνουν τη συνεργασία τους σε τομείς όπως οι μεταφορές, οι τηλεπικοινωνίες, η ενέργεια, η περιβαλλοντική προστασία και η δημόσια υγεία. Από την άλλη πλευρά, καμία αναφορά δεν έγινε σε θέματα αμιγώς πολιτικής φύσης, γεγονός που αντανάκλασε την επιφυλακτική στάση πρωτίστως της Βουλγαρίας.⁴² Κάτω από αυτές τις συνθήκες, τα ελληνικά σχέδια για εμβάθυνση της πολυμερούς συνεννόησης δεν καρποφόρησαν, καθώς προσέκρουσαν σε ανυπέρβλητους ανασταλτικούς παράγοντες, γεγονός που επιβεβαιώθηκε από την περιορισμένη επιτυχία των συνολικά τεσσάρων διαβαλκανικών διασκέψεων που συγκλήθηκαν από το 1979 έως το 1984.

Αντίθετα, πιο ενθαρρυντικά ήταν τα αποτελέσματα των σχέσεων που η Ελλάδα ανέπτυξε σε διμερές επίπεδο με τους βόρειους γείτονές της. Η συνέχιση και η περαιτέρω εντατικοποίηση των απευθείας επαφών του Καραμανλή με τους ηγέτες της Γιουγκοσλαβίας, της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στο διάστημα 1976-1980 διευκόλυνε ακόμα περισσότερο την πλήρη αποκατάσταση κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης. Ταυτόχρονα, η υπογραφή σειράς διμερών συμφωνιών οικονομικού, τεχνικού και πολιτιστικού περιεχομένου καταδείκνυε την ύπαρξη γόνιμου εδάφους συνεργασίας, ενώ η εντυπωσιακή αύξηση του όγκου και της αξίας των εμπορικών συναλλαγών της Ελλάδας με τους τρεις γείτονές της συνιστούσε την πλέον απτή απόδειξη της επιτυχίας. Ειδικότερα, εξάλλου, η κοινή απόφαση της Αθήνας και του Βελιγραδίου τον Μάρτιο του 1977 για την κατάργηση του συστήματος συμψηφισμού (κλήρινγκ) στις μεταξύ τους εμπορικές συναλλαγές και την αποπληρωμή στο εξής των αμοιβαίων υποχρεώσεων σε ελεύθερα μετατρέψιμο συνάλλαγμα,⁴³ γεγονός πρωτοφανές στην ιστορία των σχέσεων της Ελλάδας με τα κράτη του υπαρκτού σοσιαλισμού, αποτέλεσε την απαρχή της αναθεώρησης της μεθόδου των εμπορικών συναλλαγών και με τις υπόλοιπες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης.

⁴¹ Χαιρετισμός του Καραμανλή προς τα μέλη των αντιπροσωπειών στη Διαβαλκανική Διάσκεψη της Αθήνας, 26 Ιανουαρίου 1976, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 9, σ. 148.

⁴² Βλ. για παράδειγμα Αρχείο Γεώργιου Κοντογεώργη/Ίδρυμα Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής, φάκ. 9, «Statement by the Head of the Bulgarian Delegation, Mr. Bachikarov», Αθήνα, 26 Ιανουαρίου 1976.

⁴³ *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 12 Μαρτίου 1977.

Πέρα από την επιδίωξη διεύρυνσης της συνεργασίας σε θέματα χαμηλής πολιτικής, για την Αθήνα η εμπέδωση των διπλωματικών ερεισμάτων της στο Βελιγράδι, τη Σόφια και το Βουκουρέστι χρησίμευε ταυτόχρονα και ως βοηθητικός παράγοντας στην προσπάθεια για την αναχαίτιση της έκδηλης τουρκικής απειλής. Η κατανόηση με την οποία οι ηγεσίες της Γιουγκοσλαβίας, της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας αντιμετώπιζαν τις ελληνικές απόψεις για την ανάγκη δίκαιης λύσης στο Κυπριακό στη βάση των αποφάσεων του ΟΗΕ, όπως επίσης και η καχυποψία τους απέναντι στην επιθετική πολιτική της Αγκυρας εις βάρος της Αθήνας, ενίσχυαν τη διεθνή θέση της Ελλάδας. Αναμφίβολα, ωστόσο, η θετική ανταπόκριση των τριών βαλκανικών κρατών, οσοδήποτε ευπρόσδεκτη και χρήσιμη κι αν ήταν, δεν αρκούσε από μόνη τους ούτε για να ανατρέψει τα εδαφικά τετελεσμένα του «Αττίλα» στην Κύπρο, ούτε για να αποτρέψει την τουρκική επιβουλή στο Αιγαίο.

Η πρόοδος που παρατηρήθηκε στις σχέσεις της Ελλάδας με τους βαλκανικούς της γείτονες δεν σήμαινε, βέβαια, ότι ο ορίζοντας παρέμενε εντελώς ανέφελος. Η αδυναμία κατάληξης σε μια αμοιβαία αποδεκτή συμφωνία με τη Βουλγαρία για τη δίκαιη, ορθολογική και αποδοτικότερη εκμετάλλευση των κρίσιμης οικονομικής σημασίας υδάτινων όγκων των ποταμών Νέστου και Στρυμόνα, που με αφετηρία το βουλγαρικό διέρρεαν κατόπι το ελληνικό έδαφος, δημιουργούσε σημεία τριβής ανάμεσα στην Αθήνα και τη Σόφια. Ακόμα χειρότερα, η ανακίνηση του «Μακεδονικού» ζητήματος από την πλευρά του Βελιγραδίου, μέσω αναφορών από επίσημα χείλη –ακόμα και από τον ίδιο τον ηγέτη της Γιουγκοσλαβίας Γιόζιπ Μπροζ Τίτο– για την ύπαρξη «μακεδονικής» μειονότητας στις βόρειες ελληνικές επαρχίες, προκάλεσε την αποφασιστική αντίδραση από την πλευρά της Ελλάδας,⁴⁴ με αποτέλεσμα την ανάσχεση της πορείας προς την ακόμα στενότερη ελληνογιουγκοσλαβική προσέγγιση. Τέλος, παρά την αλματώδη ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών με την Αλβανία, οι ελληνοαλβανικές σχέσεις δεν είχαν ακολουθήσει αντίστοιχη ανοδική πορεία σε πολιτικό επίπεδο, εξαιτίας αφενός της ακραίας εσωστρέφειας και του απομονωτισμού που χαρακτήριζαν το καθεστώς των Τιράνων, και αφετέρου του μη σεβασμού των δικαιωμάτων της ελληνικής μειονότητας της Βορείου Ηπείρου.⁴⁵

Διεύρυνση των επαφών με χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού

Η επιτυχία των διπλωματικών ανοιγμάτων της Ελλάδας προς τα κομμουνιστικά κράτη των Βαλκανίων προέβαινε το έδαφος για τη γενικότερη προσέγγιση της Αθήνας με τα μέλη του Ανατολικού Συνασπισμού. Οι επαφές του Καραμανλή με τους βαλκάνιους ηγέτες και τα θεαματικά αποτελέσματα στο πεδίο της συνεργασίας σε τομείς όπως η οικονομία, είχαν αποδείξει ότι η ιδεολογική απόκλιση δεν απέκλειε εκ των προτέρων τη δυνατότητα ανάπτυξης αμοιβαία επωφελών σχέσεων. Ξεπερνώντας αγκυλώσεις του παρελθόντος, η ελληνική διπλωματία, πρωτοστατούντος του ίδιου του πρωθυπουργού, έμελλε να δραστηριοποιηθεί

⁴⁴ *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 350-351.

⁴⁵ Σβολόπουλος, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική...*, ό.π., σ. 241-243.

ενεργά με σκοπό την εμβάθυνση των σχέσεων της Ελλάδας με τις χώρες του κομμουνιστικού στρατοπέδου, εντός και εκτός Ευρώπης.

Αναμφίβολα το αποφασιστικότερο βήμα σε αυτή την πορεία ήταν εκείνο που πραγματοποιήθηκε προς την κατεύθυνση της Σοβιετικής Ένωσης. Ήδη από την επαύριον της αποκατάστασης της δημοκρατίας στην Ελλάδα, οι ελληνοσοβιετικές σχέσεις, υποβοηθούμενες και από την απόφαση της νομοποίησης του ΚΚΕ, είχαν εισέλθει σε πορεία σταδιακής βελτίωσης, γεγονός που αποτυπωνόταν πρωτίστως στο οικονομικό πεδίο: η υπογραφή διμερούς Γενικής Ναυτιλιακής Συμφωνίας τον Δεκέμβριο του 1975 αποτελούσε ένα σαφές πρώτο δείγμα, το οποίο ακολουθήθηκε τον Απρίλιο του μεθεπόμενου έτους από τη συνολόγηση αντίστοιχης Εμπορικής Συμφωνίας.⁴⁶ Στο ίδιο διάστημα, οι συχνές συναντήσεις του Καραμανλή με τον σοβιετικό πρεσβευτή στην ελληνική πρωτεύουσα με αντικείμενο την ανταλλαγή απόψεων για την πορεία του Κυπριακού έτειναν να προσδίδουν ακόμα ουσιαστικότερο περιεχόμενο στις επαφές Αθήνας και Μόσχας.⁴⁷

Μέσα σε αυτό το κλίμα, η επίσκεψη που πραγματοποίησε ο έλληνας υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Ράλλης τον Σεπτέμβριο του 1978 στη Μόσχα (την πρώτη αυτού του επιπέδου μετά την αποκατάσταση των ελληνοσοβιετικών διπλωματικών σχέσεων το 1924), επιβεβαίωσε την αλματώδη πρόοδο που είχε συντελεστεί, θέτοντας ταυτόχρονα τις βάσεις για την περαιτέρω εξέλιξη των διμερών δεσμών. «Με ικανοποίηση διαπιστώνω», αναφερόταν χαρακτηριστικά στο μήνυμά του Καραμανλή, το οποίο ο Ράλλης μετέφερε στον σοβιετικό πρωθυπουργό Αλεξέι Κοσύνκιν, «ότι οι σχέσεις των δύο χωρών μας αναπτύσσονται ικανοποιητικά σε όλους τους τομείς. Η επίσκεψη του υπουργού Εξωτερικών μάς δίνει την ευκαιρία να ανεβάσουμε σε υψηλότερο κυβερνητικό επίπεδο αυτή την προσπάθεια της ειρηνικής και εποικοδομητικής συνεργασίας».⁴⁸ Οι συνομιλίες του Ράλλη στη Μόσχα επισφραγίστηκαν από την υπογραφή Προξενικής Σύμβασης και Συμφωνίας Μορφωτικής και Επιστημονικής Συνεργασίας μεταξύ της Ελλάδας και της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ το γενικότερο θετικό κλίμα αποτυπώθηκε στο κοινό ανακοινωθέν που εκδόθηκε αμέσως μετά το τέλος των συναντήσεων.⁴⁹ Η σύναψη στις 6 Σεπτεμβρίου 1979 ελληνοσοβιετικής συμφωνίας, η οποία προέβλεπε την επισκευή εμπορικών πλοίων, αλλά και βοηθητικών μονάδων του σοβιετικού πολεμικού στόλου στα Ναυπηγεία Νεωρίου της Σύρου,⁵⁰ διέυρνε ακόμα περισσότερο το πεδίο των διμερών σχέσεων.

Η διαδικασία της προσέγγισης Αθήνας-Μόσχας ολοκληρώθηκε τον Οκτώβριο του 1979 με την επίσημη επίσκεψη του Καραμανλή -την πρώτη έλληνα πρωθυπουργού- στη Σοβιετική Ένωση, όπου είχε γόνιμες επαφές τόσο με τον

⁴⁶ Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 30 Απριλίου 1977.

⁴⁷ Για τις επαφές αυτές βλ. ενδεικτικά Μνημόνιο συνομιλίας Καραμανλή-Γιέζωφ, 7 Αυγούστου 1974, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 59-60. Σημείωμα με τις απόψεις της σοβιετικής κυβέρνησης για το Κυπριακό, 18 Ιανουαρίου 1975, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 295. Μνημόνιο συνομιλίας Καραμανλή-Γιέζωφ, 28 Φεβρουαρίου 1975, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 331. Μνημόνιο συνομιλίας Καραμανλή-Ουνταλτσώφ, 21 Ιουνίου 1976, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 9, σ. 246-247.

⁴⁸ Μήνυμα Καραμανλή προς Κοσύνκιν, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 308.

⁴⁹ Κοινό ελληνοσοβιετικό ανακοινωθέν, 11 Σεπτεμβρίου 1978, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 308-310.

⁵⁰ Μακεδονία, Θεσσαλονίκη 7 Σεπτεμβρίου και 8 Σεπτεμβρίου 1979.

Κοσύνκιν, όσο και με τον πρόεδρο Λεονίντ Μπρέζνιεφ,⁵¹ με έμφαση στον οικονομικό και ειδικότερα στον ενεργειακό τομέα. Η εγκάρδια ατμόσφαιρα των συζητήσεων κορυφής αποδόθηκε ανάγλυφα στο κείμενο της Κοινής Πολιτικής Δήλωσης, το οποίο υπέγραψαν οι δύο πρωθυπουργοί,⁵² ανοίγοντας με αυτόν τον τρόπο ένα νέο κεφάλαιο στην ιστορία των ελληνοσοβιετικών σχέσεων. «Είμαι πεπεισμένος», δήλωνε ο Καραμανλής αμέσως μετά την ολοκλήρωση των συνομιλιών, «για τις καλές προθέσεις της σοβιετικής ηγεσίας έναντι της ανάπτυξης των σχέσεων με την Ελλάδα σε όλους τους τομείς. Νομίζω ότι μετά τις συνομιλίες μας ανοίγονται νέοι δρόμοι στην ανάπτυξη των σχέσεών μας».⁵³

Κατά την επιστροφή του από τη Σοβιετική Ένωση στην Ελλάδα, ο Καραμανλής είχε την ευκαιρία να διευρύνει ακόμα περισσότερο τον κύκλο των επαφών του με τους ηγέτες των χωρών της ανατολικής Ευρώπης, επισκεπτόμενος διαδοχικά τη Βουδαπέστη⁵⁴ και την Πράγα.⁵⁵ Η επίσκεψη του έλληνα πρωθυπουργού συνέβαλε στην προώθηση της διμερούς συνεργασίας με την Ουγγαρία και την Τσεχοσλοβακία αντίστοιχα, πρωτίστως σε θέματα οικονομικού ενδιαφέροντος. Παρόμοια πρόοδος, εξάλλου, σημειώθηκε και στις ελληνοπολωνικές σχέσεις, έστω κι αν αυτή δεν συνδυάστηκε με την ανταλλαγή επισκέψεων κορυφαίων πολιτικών παραγόντων.

Επιστέγασμα της «ανατολικής» πολιτικής του Καραμανλή αποτέλεσε η επίσκεψή του -και πάλι πρώτη έλληνα πρωθυπουργού- στο Πεκίνο τον Νοέμβριο του 1979. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στην κινεζική πρωτεύουσα, ο Καραμανλής είχε εκτενείς συνομιλίες με τον πρόεδρο Χούα Κούο Φενγκ και τον αντιπρόεδρο Ντενγκ Χιάο Πινγκ, στις οποίες διαπιστώθηκε σύμπτωση απόψεων της Αθήνας και του Πεκίνου σε μια σειρά από μείζονα διεθνή ζητήματα.⁵⁶ Μολονότι οι συζητήσεις αυτές δεν κατέληξαν σε ιδιαίτερα εντυπωσιακά αποτελέσματα, παρά μόνο στην υπογραφή διμερούς Συμφωνίας Επιστημονικής και Τεχνολογικής Συνεργασίας, αποτέλεσαν μια πολύ χρήσιμη «συνάντηση αλληλογνωριμίας», προλειαίνοντας έτσι το έδαφος για τη μεταγενέστερη εντατικοποίηση των ελληνοκινεζικών σχέσεων.

Όπως είναι προφανές, η εντυπωσιακή διεύρυνση των επαφών με χώρες του Ανατολικού Συνασπισμού δεν απέφερε στην Ελλάδα οφέλη σε αμιγώς πολιτικό επίπεδο. Στις συνθήκες του Ψυχρού Πολέμου, έστω και σε περίοδο ύφεσης, μεγαλύτερη εμβάθυνση των σχέσεων με μέλη του αντίπαλου ιδεολογικού στρατοπέδου ήταν πρακτικά αδύνατη. Μοιραία, επομένως, η συνεργασία περιοριζόταν πρωτίστως σε θέματα τεχνικής και οικονομικής φύσης. Ακόμα και με αυτούς τους περιορισμούς, ωστόσο, τα διπλωματικά ανοίγματα του Καραμανλή προς ανατολάς υπογράμμιζαν την προσήλωσή του στην άσκηση μιας

⁵¹ Πρακτικά συνομιλιών Καραμανλή με Κοσύνκιν και Μπρέζνιεφ, 2-3 Οκτωβρίου 1979, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 235-249.

⁵² Κοινή Πολιτική Δήλωση Ελλάδας-Σοβιετικής Ένωσης, 2 Οκτωβρίου 1979, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 249-252.

⁵³ Δήλωση Καραμανλή στο σοβιετικό ειδησεογραφικό πρακτορείο «Τας», 3 Οκτωβρίου 1979, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 252.

⁵⁴ *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 254-258.

⁵⁵ *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 258-263.

⁵⁶ *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 286-304.

πολυδιάστατης εξωτερικής πολιτικής, η οποία, χωρίς να αποστασιοποιείται από τον φιλοδυτικό της προσανατολισμό, αναζητούσε συνέργειες και ερείσματα ακόμα και πέραν του στενού ορίζοντα του δυτικού κόσμου.

Άνοιγμα στον αραβικό κόσμο

Η νέα αντίληψη ως προς τη χάραξη και την άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής αποτυπώθηκε και στον τρόπο με τον οποίο αναπτύχθηκαν μετά το 1974 οι σχέσεις της Αθήνας με τα αραβικά κράτη. Θεμελιωμένες στους παραδοσιακά φιλικούς ελληνοαραβικούς δεσμούς, οι σχέσεις αυτές εμπεδωνόνταν ακόμα περισσότερο εξαιτίας της σύμπτωσης των απόψεων των δύο πλευρών στο Κυπριακό και στο Παλαιστινιακό ζήτημα: «Διά μέσου των ετών», δήλωνε τον Μάρτιο του 1975 από το βήμα της Βουλής ο υπουργός Εξωτερικών Δημήτρης Μπίτσιος,

κατ' επανάληψιν αραβικά φωναί υψώθησαν και υπέρ των δικαίων του κυπριακού λαού. Από της πλευράς μας εστάθημεν εις το πλευρόν των Αράβων εις τον αγώνα των και επειδή η Ελλάς δεν παραδέχεται κατάκτησιν εδαφών διά της χρήσεως βίας, είναι εις το πλευρόν των Αράβων εώς ότου ολοκληρωθούν τα δικάια τους, συμπεριλαμβανομένου και του δικαιώματος των Παλαιστινίων προς αυτοδιάθεσιν.⁵⁷

«Η ελληνική θέση», διακήρυττε τον Ιανουάριο του 1976 ο Καραμανλής,

είναι σταθερή. Και υπαγορεύεται όχι μόνο από τα φιλικά αισθήματα που εκ παραδόσεως την συνδέουν με τον αραβικό κόσμο, αλλά και από την ακλόνητη πεποίθηση ότι η ωμή βία δεν δημιουργεί δικαιώματα, ούτε μπορεί επάνω σ' αυτήν να θεμελιωθεί η διεθνής τάξη. Μόνιμη πολιτική της Ελλάδος είναι να συμπαρίσταται στους αδικουμένους. Η ηθική αυτή επιταγή αποτελεί κατά την γνώμη μου και τον άξονα μιας ρεαλιστικής πολιτικής στην ταραγμένη σύγχρονη εποχή μας. Γιατί δεν μπορεί κανείς σήμερα να περιφρονή αζημίως και για τον εαυτό του τα δικαιώματα των λαών -μικρών ή μεγάλων- λαών που, όπως ο παλαιστινιακός ή ο κυπριακός έχουν αποδείξει μέσα στις φοβερές δοκιμασίες τους ότι ξέρουν να αγωνίζονται και να θυσιάζονται ακόμα για τις εθνικές τους υποθέσεις. Πιστεύω, όμως, παράλληλα, στα συγκεκριμένα προβλήματα που έθιξα, ότι υπάρχουν οι δυνατότητες για την εξεύρεση δικαίων λύσεων χωρίς καινούργιο αίμα, αν πρώτοι οι αδικούντες κατανοήσουν ότι και τους εαυτούς τους σε τελική ανάληψη ζημιώνουν με την διεθνώς απαράδεκτη συμπεριφορά τους.⁵⁸

Στη διεθνή συγκυρία του δεύτερου μισού της δεκαετίας του 1970, η Ελλάδα επιδίωκε τη στενότερη δυνατή προσέγγιση με τον αραβικό κόσμο, τόσο για λόγους πολιτικούς, όσο και για λόγους οικονομικούς. Η αριθμητική ισχύς των αραβικών

κρατών στη Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών και η συνεχής διεύρυνση της επιρροής τους στους κόλπους του Οργανισμού, καθιστούσαν επιτακτική την ανάγκη προσέλκυσης των αραβικών ψήφων υπέρ της Κύπρου. Αντίστοιχα, η Αθήνα εκδηλώνει ενεργό ενδιαφέρον για τις εξελίξεις στη Μέση Ανατολή, με ιδιαίτερη έμφαση στην αραβοϊσραηλινή διένεξη, τασσόμενη αταλάντευτα υπέρ της ανάγκης αφενός αποχώρησης του Ισραήλ από όλα τα εδάφη που είχε καταλάβει με τη δύναμη των όπλων το 1967, και αφετέρου δημιουργίας εθνικής εστίας για τους Παλαιστίνιους, με ταυτόχρονη όμως διασφάλιση της κρατικής ύπαρξης του Ισραήλ.

Από την άλλη πλευρά, η ενίσχυση των ελληνοαραβικών σχέσεων εξασφάλιζε στην Αθήνα πολύτιμες πηγές για την απρόσκοπτη προμήθεια πετρελαίου σε μια χρονική περίοδο διαδοχικών πετρελαϊκών κρίσεων (1973 και 1979), οι οποίες προκαλούσαν σημαντικές αναταράξεις στο διεθνές σύστημα. Η υπογραφή σειράς συμφωνιών (όπως, για παράδειγμα, διεύρυνσης εμπορικών ανταλλαγών - συμπεριλαμβανομένου του πετρελαίου- με το Ιράκ και τη Λιβύη, αλιευτικών με τη Μαυριτανία και τη Λιβύη, τηλεπικοινωνιακής σύνδεσης της Κρήτης με τη Συρία), η σημαντική ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών σε βαθμό που το 1979 να καλύπτουν το 20% του συνόλου των ελληνικών εξαγωγών, καθώς και τα εγκαίνια το 1977 της πορθμειακής γραμμής που ένωνε τον Βόλο με το συριακό λιμάνι της Ταρτούς, αποτελούσαν ορισμένα από τα κορυφαία παραδείγματα της ανοδικής πορείας της ελληνοαραβικής οικονομικής συνεργασίας, η οποία διευκολυνόταν περαιτέρω από τη δημιουργία θεσμών όπως το Ελληνοαραβικό Επιμελητήριο και η Ελληνοαραβική Τράπεζα. Η έντονη δραστηριοποίηση ελληνικών κατασκευαστικών εταιρειών σε πολλές αραβικές χώρες προσέθετε έναν ακόμα κρίκο στην αλυσίδα των οικονομικών επαφών ανάμεσα στις δύο πλευρές. Το αυξημένο ενδιαφέρον, τέλος, της Αθήνας για τον αραβικό κόσμο υπογραμμιζόταν από την ίδρυση στο υπουργείο Εξωτερικών ειδικού γραφείου για την ανάπτυξη της οικονομικής συνεργασίας με τα αραβικά κράτη, η διεύθυνση του οποίου ανατέθηκε στον καθηγητή Ιωάννη Γεωργιάκη.⁵⁹

Το ελληνικό άνοιγμα προς τον αραβικό κόσμο επισφραγίστηκε από τις επίσημες επισκέψεις που πραγματοποίησε ο Καραμανλής το 1976 στην Αίγυπτο⁶⁰ και το 1979 στη Σαουδική Αραβία,⁶¹ στη Συρία⁶² και στο Ιράκ.⁶³ Κατά τη διάρκεια των επαφών με τις ηγεσίες των αντίστοιχων κρατών, επιβεβαιώθηκε το κλίμα αμοιβαίας κατανόησης και τέθηκαν οι βάσεις για την περαιτέρω ανάπτυξη και εμβάθυνση των διμερών σχέσεων. Ταυτόχρονα, οι επισκέψεις αυτές αποτέλεσαν το συμβολικό αποκορύφωμα της αραβικής πολιτικής του Καραμανλή, την οποία είχε θέσει σε εφαρμογή μετά το καλοκαίρι του 1974, με σκοπό την εξυπηρέτηση των ποικίλων ελληνικών συμφερόντων στην ευρύτερη περιοχή της ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής.⁶⁴

⁵⁹ Δημήτρης Μπίτσιος, *Πέρα από τα σύνορα, 1974-1977*, Αθήνα 1978, σ. 158-160.

⁶⁰ Καραμανλής: *Αρχαία*, τόμ. 9, σ. 139-146.

⁶¹ Καραμανλής: *Αρχαία*, τόμ. 11, σ. 45-51.

⁶² Καραμανλής: *Αρχαία*, τόμ. 11, σ. 51-54.

⁶³ Καραμανλής: *Αρχαία*, τόμ. 11, σ. 311-320.

⁶⁴ Γενικότερα για τον τρόπο με τον οποίο ο Καραμανλής αντιμετώπιζε την άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής σε αυτή την περιοχή κατά τη διάρκεια τόσο της πρώτης (1955-1963) όσο και της δεύτερης πρωθυπουργικής του θητείας (1974-1980) βλ. Γιάννης Σακκάς, «Η ελληνική πολιτική

⁵⁷ *Μακεδονία*, Θεσσαλονίκη 6 Μαρτίου 1975.

⁵⁸ Συνέντευξη Καραμανλή στην εφημερίδα *Αλ Αχράμ*, Καραμανλής: *Αρχαία*, τόμ. 9, σ. 139.

Η ένταξη στην ΕΟΚ

Η επάνοδος στη δημοκρατία και η ανάληψη της πρωθυπουργίας από τον Καραμανλή επανέφεραν την Ελλάδα στην οδό της επιδίωξης αποκατάστασης των σχέσεων της με την ΕΟΚ. Επιχειρώντας να υλοποιήσει την πολιτική που ο ίδιος είχε προδιαγράψει ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και είχε εν μέρει υλοποιήσει με τη Συμφωνία Συνδεσης (1961), ο Καραμανλής έθεσε ως θεμελιώδη στόχο την ταχύτερη δυνατή ένταξη της Ελλάδας στις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.⁶⁵ Στη δεδομένη συγκυρία, εξάλλου, η ευρωπαϊκή επιλογή ήταν συναρτημένη και με την προσπάθεια της Αθήνας, μετά την τραυματική εμπειρία της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, να απεξαρτηθεί κατά το δυνατόν από την αμερικανική επιρροή, χωρίς όμως να εξέλθει από το πλαίσιο του δυτικού κόσμου. Αντίθετα, η προοπτική της προσχώρησης στην ΕΟΚ θα εμπέδωνε τον φιλοδυτικό προσανατολισμό της Ελλάδας, γεγονός που δεν διέλαθε της προσοχής της Ουάσινγκτον, η οποία έμμεσα ενθάρρυνε την ανάπτυξη στενότερων σχέσεων της Αθήνας με τις Ευρωπαϊκές Κοινότητες.⁶⁶

Η επάνοδος της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης το φθινόπωρο του 1974 αποτέλεσε το πρώτο θετικό βήμα προς την αποκατάσταση των δεσμών της Ελλάδας με τους δυτικοευρωπαϊκούς θεσμούς. Η υποβολή τον Ιούνιο του 1975 (αφού προηγουμένως είχε ψηφισθεί το νέο Σύνταγμα και είχε εμπεδωθεί το δημοκρατικό πολίτευμα στην Ελλάδα) της επίσημης αίτησης της Αθήνας για την ένταξη της χώρας στην ΕΟΚ επιβεβαίωσε την άμεση διασύνδεση της ευρωπαϊκής επιλογής με τις θεμελιώδεις πολιτικές επιδιώξεις της ελληνικής κυβέρνησης. Δίχως να παραγνωρίζει τις οικονομικές παραμέτρους, ο Καραμανλής επέλεγε να υπογραμμίζει την ιδιαίτερη σημασία που είχε για την Ελλάδα η ένταξη ως αποφασιστικός παράγοντας εγγύησης της εξωτερικής της ασφάλειας και σταθεροποίησης της δημοκρατίας μετά την επταετή περιπέτεια της δικτατορίας.⁶⁷

Η απόλυτη προσήλωση της ελληνικής κυβέρνησης στην ένταξη αποτελούσε τον αναγκαίο, όχι όμως και τον ικανό όρο για την επίτευξη του στόχου της Αθήνας. Η απαραίτητη εξασφάλιση της συναίνεσης των κοινοτικών εταίρων συνιστούσε εγχείρημα υψηλής δυσκολίας, δεδομένης της επιφυλακτικότητας ιδίως της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων έναντι της ελληνικής υποψηφιότητας. Πράγματι, τον Ιανουάριο του 1976 η Επιτροπή, μολονότι αποφάνθηκε καταρχήν θετικά στην αίτηση της Αθήνας, απαρθμούσε ταυτόχρονα μια σειρά από προβλήματα (μεταξύ αυτών και τη συνεχιζόμενη ελληνοτουρκική διένεξη) και

στη Μέση Ανατολή επί κυβερνήσεων Κωνσταντίνου Καραμανλή», στο Σβολόπουλος-Μπότσαιου-Χατζηβασιλείου (επιμ.), *ό.π.*, σ. 348-363.

⁶⁵ Προεκλογική ομιλία του Καραμανλή στη Θεσσαλονίκη, 27 Οκτωβρίου 1974, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 191· Προγραμματικές δηλώσεις της κυβέρνησης Καραμανλή στη Βουλή των Ελλήνων, 11 Δεκεμβρίου 1974, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 259.

⁶⁶ Antonis Klapsis, «From dictatorship to democracy: US-Greek relations at a critical turning point (1974-1975)», *Mediterranean Quarterly*, 22.1 (2011), σ. 66-67.

⁶⁷ Ανακοίνωση του Καραμανλή προς τους πρεσβευτές των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ, 12 Ιουνίου 1975, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 8, σ. 447· Διάγγελμα του Καραμανλή προς τον ελληνικό λαό, 12 Ιουνίου 1975, τόμ. 8, σ. 448.

πρότεινε την πρόταξη μιας απροσδιόριστης διάρκειας προενταξιακής περιόδου. Αντιδρώντας άμεσα και αποφασιστικά, ο έλληνας πρωθυπουργός διεμήνυσε αυτοπροσώπως στους πρεσβευτές των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ την απογοήτευσή του, δηλώνοντας απερίφραστα: «Η Ελλάς ούτε επιθυμεί, ούτε δύναται να εκβιάσει την ένταξή της εις την ΕΟΚ. Αλλά ούτε και θα την εδέχετο, εάν επρόκειτο να γίνη κατά τρόπον που να θίγη την αξιοπρέπειαν του έθνους».⁶⁸ Για το λόγο αυτό, εξέφρασε τη βεβαιότητα ότι το Συμβούλιο Υπουργών, ως το κατεξοχήν πολιτικό όργανο της Κοινότητας, θα επιβεβαίωνε τη βούληση των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων να εντάξουν χωρίς χρονικές παρεκκλίσεις την Ελλάδα στην ΕΟΚ.⁶⁹

Το μεγάλο διεθνές του κύρος, αλλά και οι ιδιαίτερα στενοί δεσμοί που διατηρούσε με σημανόντες ευρωπαίους ηγέτες (με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τη φιλία που τον συνέδεε με τον πρόεδρο της Γαλλίας Βαλερύ Ζισκάρ ντ' Εστέν), έδιναν στον Καραμανλή τη δυνατότητα να αξιοποιήσει σε κάθε ευκαιρία τα αυξημένα περιθώρια παρεμβάσεών του με σκοπό την προώθηση της ελληνικής υποψηφιότητας. Η απονομή, τον Μάιο του 1978, του Βραβείου Καρλομάγνου στον μακεδόνα πολιτικό σε αναγνώριση των σταθερών και άοκνων προσπαθειών του για την επίτευξη της ενοποίησης της Ευρώπης, επιβεβαίωνε πέρα από κάθε αμφιβολία την εκτίμηση που έχαιρε στους ιθύνοντες ευρωπαϊκούς κύκλους. «Αξιότιμε κύριε πρωθυπουργέ Καραμανλή», τόνιζε ο εκπρόσωπος της κυβέρνησης της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, υπουργός Γεωργίας Γιόζεφ Ερτλ, στην ομιλία του κατά την τελετή απονομής του Βραβείου.

Σας ευχαριστούμε όλοι για το έργο σας, για το οποίο τιμάσθε σήμερα. Η Ευρώπη χρειάζεται πολιτικούς άνδρες που της εμπνέουν πίστη και της δίνουν νέες παρωτρύνσεις. Οι καλλίτερές μας ευχές απευθύνονται σε σας και στον ελληνικό λαό μετά την επιστροφή του στην δημοκρατία - στον δρόμο του προς την Ευρωπαϊκή Κοινότητα.⁷⁰

Οι εργώδεις διπλωματικές πρωτοβουλίες που αναπτύχθηκαν από ελληνικής πλευράς, με αποκορύφωμα τις επανειλημμένες συναντήσεις του Καραμανλή με τους ηγέτες των κρατών της ΕΟΚ, επέτρεψαν τελικά την υπέρβαση όλων των εμποδίων (με σημαντικότερο, ίσως, εκείνο της αποφυγής συσχέτισης της ελληνικής αίτησης με τις αντίστοιχες της Ισπανίας και της Πορτογαλίας) που παρεμβάλλονταν στο δρόμο προς την πλήρη και ταχεία ένταξη. Η εμφάνιση πρόσθετων προσκομμάτων κυριολεκτικά την τελευταία στιγμή, ανάγκασε τον έλληνα πρωθυπουργό να χρησιμοποιήσει ως ύστατο όπλο την προσωπική του επιρροή, επισημαίνοντας την καθοριστική συμβολή που αναμενόταν να έχει η ένταξη στην ΕΟΚ στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη της Ελλάδας και στον φιλοδυτικό προσανατολισμό της, και επαναφέροντας στο προσκήνιο τις αρχές που είχαν διαχρονικά προσδιορίσει την ελληνική υποψηφιότητα: «Αγωνίζομαι», τόνιζε σε

⁶⁸ Δήλωση Καραμανλή προς τους πρεσβευτές των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ στην Αθήνα, 31 Ιανουαρίου 1976, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 9, σ. 153.

⁶⁹ Μνημόνιο της ελληνικής κυβέρνησης προς τις κυβερνήσεις των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ, 31 Ιανουαρίου 1976, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 9, σ. 153-154.

⁷⁰ Ομιλία του Ερτλ κατά την τελετή απονομής του Βραβείου Καρλομάγνου στον Καραμανλή, 4 Μαΐου 1978, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 213.

επιστολή που απέστειλε τον Δεκέμβριο του 1978 προς τους ηγέτες των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ και τον πρόεδρο της Επιτροπής,

[...] επί 20 χρόνια για να συνδέσω οργανικά την Ελλάδα με την δημοκρατική Ευρώπη. Ο ελληνικός λαός επίστεψε στην πολιτική μου αυτή και έχει ήδη στην συνειδήσή του ταυτίσει την τύχη του πολιτικά, οικονομικά και αμυντικά με την Ευρώπη. Αν του δημιουργηθεί η εντύπωση ότι γίνεται αντικείμενο αδίκου μεταχειρίσεως, θα δοκιμάσει ασφαλώς απογοήτευση και θα χάσει την εμπιστοσύνη του προς την Ευρώπη. Και αυτό μπορεί να επηρεάσει επικίνδυνα τις εξελίξεις στη χώρα μου, ενισχύοντας το πνεύμα το αντιδυτικό.⁷¹

Η αίσια κατάληξη των διαπραγματεύσεων επέτρεψε τελικά την υπογραφή στις 28 Μαΐου 1979 της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ. «Η Ελλάς», τόνιζε κατά την τελετή της υπογραφής ο Καραμανλής, σκιαγραφώντας με σαφήνεια το ιδεολογικό στίγμα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής που ο ίδιος είχε εισηγηθεί και εφαρμόσει επί σειρά ετών, «προσέρχεται στην Ευρώπη με την βεβαιότητα, ότι στα πλαίσια της ευρωπαϊκής αλληλεγγύης εμπεδώνεται για όλα τα μέρη η εθνική ανεξαρτησία, κατοχυρώνονται οι δημοκρατικές ελευθερίες, επιτυγχάνεται η οικονομική ανάπτυξη και γίνεται με την συνεργασία όλων κοινός καρπός η κοινωνική και οικονομική πρόοδος».⁷² Το όνειρο δεκαετιών είχε γίνει πραγματικότητα, δικαιώνοντας τις επίμονες προσπάθειες του Καραμανλή να καταστήσει την Ελλάδα οργανικό τμήμα της συνεχώς διευρυνόμενης ευρωπαϊκής οικογένειας.⁷³

Η μετάβαση στην Προεδρία της Δημοκρατίας

Τον Μάιο του 1980, η μετάβαση του Καραμανλή από την πρωθυπουργία στην Προεδρία της Δημοκρατίας σηματοδότησε την αποχώρησή του από το προσκήνιο της χάραξης και την άσκησης της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Ο ρόλος που το Σύνταγμα επιφύλασσε για τον αρχηγό του κράτους συνεπαγόταν ότι από τα νέα του καθήκοντα ο Καραμανλής δεν είχε τη δυνατότητα παρά περιορισμένων μόνο παρεμβάσεων σε τέτοιου είδους ζητήματα. Έστω, όμως, και υπό αυτούς του θεσμικούς περιορισμούς, ο μακεδόνας πολιτικός δεν θα έπαυε να αποτελεί σημαντικό εθνικό κεφάλαιο για την επιτυχή εκδήλωση των διπλωματικών πρωτοβουλιών της Αθήνας. Έτσι, κατά τη διάρκεια της πρώτης προεδρικής του θητείας (1980-1985), ο Καραμανλής δεν παρέλειψε να πραγματοποιήσει πληθώρα επίσημων επισκέψεων σε διάφορες χώρες, κατά τη διάρκεια των οποίων,

⁷¹ Καραμανλής προς τους ηγέτες των εννέα κρατών-μελών της ΕΟΚ και τον πρόεδρο της Επιτροπής, 12 Δεκεμβρίου 1978, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 406-407.

⁷² Ομιλία Καραμανλή κατά τη διάρκεια της επίσημης τελετής υπογραφής της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, 28 Μαΐου 1979, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 144.

⁷³ Γενικότερα για τη στρατηγική του Καραμανλή από το 1959 έως το 1979 σε σχέση με την προοπτική συμμετοχής της Ελλάδας στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης βλ. Γεώργιος Κοντογεώργης, *Η Ελλάδα στην Ευρώπη: η πορεία προς την ένωση και η πολιτική του Καραμανλή*, Αθήνα 1985.

αξιοποιώντας τα διεθνές κύρος του, προώθησε συστηματικά τις ελληνικές θέσεις. Αντίστοιχη, εξάλλου, υπήρξε η συνεισφορά του και από τη θέση του οικοδεσπότη ξένων αρχηγών κρατών και κυβερνήσεων, καθώς και άλλων επισήμων και διακεκριμένων προσωπικοτήτων που επισκέπτονταν την Ελλάδα.

Ειδικότερη πτυχή των προσπαθειών του Καραμανλή για την προβολή και την ενίσχυση του διεθνούς κύρους της Ελλάδας αποτέλεσε η ιδέα του για τη μόνιμη τέλεση των Ολυμπιακών Αγώνων στην αρχαία κοιτίδα τους. Ανάλογη πρόταση είχε υποβάλει ως πρωθυπουργός προς τη Διεθνή Ολυμπιακή Επιτροπή ήδη από τον Ιούλιο του 1976⁷⁴ και αργότερα τον Ιανουάριο του 1980.⁷⁵ Αμέσως μετά την ανάληψη των καθηκόντων του Προέδρου της Δημοκρατίας, ο Καραμανλής επανέφερε στο προσκήνιο την εισήγησή του,⁷⁶ επιζητώντας την εξασφάλιση της μεγαλύτερης δυνατής υποστήριξης με σκοπό την τελική αποδοχή της. Για τον λόγο αυτό, εξάλλου, δεν παρέλειψε να έχει κατ' ιδίαν επαφές με αρμόδιους παράγοντες του ολυμπιακού κινήματος.⁷⁷ Παρά τις συντονισμένες προσπάθειές του, ωστόσο, και μολονότι η πρόταση έτυχε αρκετά θετικής διεθνούς ανταπόκρισης, η ιδέα τελικά δεν έμελλε να καρποφορήσει, καθώς προσέκρουσε στην αντίθεση της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής.

Παράλληλα, από τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας ο Καραμανλής ήταν αποφασισμένος να λειτουργήσει ως θεματοφύλακας του ευρωπαϊκού και γενικότερα του φιλοδυτικού προσανατολισμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Αυτή η προσήλωσή του θα προσδιόριζε τον τρόπο με τον οποίο αντιμετώπισε την κυβερνητική αλλαγή που πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 1981, όταν το ΠΑΣΟΚ, υπό την ηγεσία του Ανδρέα Παπανδρέου, ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας. Έκδηλα ανήσυχος από τις προεκλογικές εξαγγελίες του ΠΑΣΟΚ περί πιθανής εξόδου της Ελλάδας από την ΕΟΚ και αποχώρησης από το ΝΑΤΟ, ο Καραμανλής δεν δίστασε, ήδη από την επόμενη ημέρα των εκλογών, να συστήσει στον Παπανδρέου να μην θέσει σε κίνδυνο τη θέση της Αθήνας στον δυτικό κόσμο. Ο Καραμανλής ήταν αποφασισμένος, σε περίπτωση που εκτιμούσε ότι διακυβευόταν ένα τόσο κρίσιμης εθνικής σημασίας ζήτημα, να προκηρύξει δημοψήφισμα, στο οποίο θα έδινε ο ίδιος τη μάχη, δηλώνοντας συγχρόνως ότι εάν την έχανε θα παραιτούνταν από το ύπατο πολιτειακό αξίωμα.⁷⁸

⁷⁴ Επιστολή Καραμανλή προς τον πρόεδρο της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής λόρδο Κιλλάνιν, 29 Ιουλίου 1976, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 9, σ. 269-270.

⁷⁵ Δηλώσεις Καραμανλή με θέμα τη μόνιμη διεξαγωγή των Ολυμπιακών Αγώνων στην Ελλάδα, 18 Ιανουαρίου 1980, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 375. Επιστολή Καραμανλή προς τον Πρόεδρο της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής λόρδο Κιλλάνιν, 28 Ιανουαρίου 1980, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 375-376. Επιστολή Καραμανλή προς τον Πρόεδρο της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής λόρδο Κιλλάνιν, 29 Ιανουαρίου 1980, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 11, σ. 376-377.

⁷⁶ Επιστολή Καραμανλή προς τον Πρόεδρο της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής Χουάν Αντόνιο Σάμαρανκ, 25 Σεπτεμβρίου 1980, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 12, σ. 39-42. Ομιλία Καραμανλή στην έναρξη των εργασιών της συνόδου της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής, 6 Ιουλίου 1981, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 12, σ. 115-116. Επιστολή Καραμανλή προς τον Πρόεδρο της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής Χουάν Αντόνιο Σάμαρανκ, 19 Αυγούστου 1981, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 12, σ. 123-124.

⁷⁷ Βλ. για παράδειγμα *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 12, σ. 66-67, 99.

⁷⁸ Σημείωμα Καραμανλή σχετικά με την επικράτηση του ΠΑΣΟΚ στις βουλευτικές εκλογές της 18ης Οκτωβρίου 1981 και το σχηματισμό της κυβέρνησης του Ανδρέα Παπανδρέου, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 12, σ. 133-134.

Η αποφασιστικότητα του Καραμανλή συνέβαλε ασφαλώς στο μετριασμό των ακραίων θέσεων για την εξωτερική πολιτική που είχε επανειλημμένα προβάλλει ο Παπανδρέου πριν αναλάβει την εξουσία. Ταυτόχρονα, ο Καραμανλής ως Πρόεδρος της Δημοκρατίας, αξιοποιώντας το διεθνές του κύρος, επιδόθηκε σε μια συστηματική προσπάθεια αφενός να καθησυχάσει τους ιθύνοντες τόσο της ΕΟΚ όσο και του ΝΑΤΟ, οι οποίοι ανησυχούσαν για τις προθέσεις της νέας ελληνικής κυβέρνησης, και αφετέρου να διευκολύνει τις επαφές της τελευταίας με ηγέτες και άλλους σημαίνοντες παράγοντες κρατών του δυτικού κόσμου.⁷⁹ Ο συνδυασμός αυτών των παραγόντων συνέβαλε αποφασιστικά όχι βέβαια στην άρση όλων των διαφορών, αλλά οπωσδήποτε στην εξεύρεση -ελάχιστου έστω- πεδίου συνεννόησης ανάμεσα στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τον πρωθυπουργό σε θέματα εξωτερικής πολιτικής καθ' όλη τη διάρκεια της πρώτης περιόδου συγκοίτησής τους στα ανώτατα αξιώματα της χώρας (1981-1985).

Συμπεράσματα

Η συμβολή του Καραμανλή στη διαμόρφωση των προσδιοριστικών παραμέτρων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από το 1974 έως το 1980 υπήρξε πράγματι καθοριστική. Θέτοντας σε εφαρμογή ένα πολυδιάστατο διπλωματικό πρόγραμμα,⁸⁰ στο δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1970 ο Καραμανλής επιχείρησε - και σε μεγάλο βαθμό πέτυχε- αφενός να αποκαταστήσει το διεθνές κύρος της Ελλάδας, και αφετέρου να εξασφαλίσει τα αναγκαία ερείσματα για την όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη θωράκιση της χώρας από εξωτερικές απειλές. Ταυτόχρονα, ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στην ανάπτυξη στενών σχέσεων με διάφορες χώρες σε οικονομικό επίπεδο στη βάση της αμοιβαίας εξυπηρέτησης κοινών συμφερόντων.

Έχοντας ως κύριους στόχους την προάσπιση της εθνικής ακεραιότητας και τη διαφύλαξη της ελληνικής ανεξαρτησίας, η εξωτερική πολιτική του Καραμανλή θεμελιώθηκε στον σεβασμό των κανόνων του διεθνούς δικαίου, στην ανάπτυξη δεσμών φιλίας με τους γείτονες και στην προώθηση της συνεργασίας σε ευρύτερο διεθνές επίπεδο. Τα διπλωματικά ανοίγματα της Αθήνας προς τα βαλκανικά και τα υπόλοιπα κράτη του Ανατολικού Συνασπισμού, αλλά και προς τον αραβικό κόσμο, επιβεβαίωσαν την πρόθεση του Καραμανλή να εργαστεί για τη δυναμική ενεργοποίηση της Ελλάδας στο διεθνές σύστημα, σε μια εποχή που η διεθνής ύφεση ευνοούσε την ανάληψη αντίστοιχων πρωτοβουλιών. Παράλληλα, ωστόσο, ο Καραμανλής παρέμεινε απαρέγκλιτα προσηλωμένος στον φιλοδυτικό προσανατολισμό της Αθήνας, ο οποίος δεν κλονίστηκε ούτε από την απόφαση για την πρόσκαιρη αποχώρηση από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ.

Η επιτυχία των ελληνικών διπλωματικών πρωτοβουλιών περιοριζόταν από την αδυναμία εξεύρεσης αμοιβαία αποδεκτών λύσεων στα προβλήματα που σκίαζαν τις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Η επιμονή της Τουρκίας στην προβολή απαράδεκτων και

⁷⁹ Στο ίδιο, σ. 134-135.

⁸⁰ Ειρήνη Χελιά, «Η "ακτινωτή" διπλωματία των κυβερνήσεων Καραμανλή. Διαμόρφωση και αξιολόγηση», στο Σβολόπουλος-Μπότσιου-Χατζηβασιλείου (επιμ.), *ό.π.*, σ. 511-525.

νομικά αστήρικτων αξιώσεων εις βάρος της Ελλάδας στο Αιγαίο, σε συνδυασμό με την άρνηση της Άγκυρας να συναινέσει σε μια δίκαιη και βιώσιμη λύση του Κυπριακού, παρενέβαλαν ανυπέρβλητα εμπόδια στον δρόμο προς την ελληνοτουρκική συνεννόηση. Με αυτά τα δεδομένα, η ελληνική κυβέρνηση δεν παρέλειψε να αναζητήσει τρόπους αναχαίτισης της τουρκικής απειλής και αποκατάστασης της ισορροπίας ισχύος.

Αν, πάντως, η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις δημιουργούσε εύλογα ανησυχία και προβληματισμό στην Αθήνα, η αίσια ολοκλήρωση της πορείας ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ αποτέλεσε αναμφίβολα το επιστέγασμα των επίμονων προσπάθειών του Καραμανλή προς αυτή την κατεύθυνση, οι οποίες είχαν εκδηλωθεί ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1950. Καθιστάμενη πλήρως μέλος των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η Ελλάδα, όπως εξηγούσε ο Καραμανλής, αποσκοπούσε στην ενίσχυση της οικονομικής της ανάπτυξης, στην εμπέδωση του δημοκρατικού της πολιτεύματος, αλλά και στην εγγύηση της εξωτερικής της ασφάλειας. Η στρατηγική, επομένως, της ένταξης δεν ήταν ούτε μονοδιάστατη, ούτε -πολύ περισσότερο- συγκυριακή, αλλά αντίθετα συνιστούσε μια πολύπλευρη μακροπρόθεσμη επιλογή, η οποία θα προσδιόριζε έκτοτε την ιστορική πορεία της χώρας. Είναι, εξάλλου, χαρακτηριστικό του τρόπου με τον οποίο ο μακεδόνας πολιτικός αντιμετώπιζε την ευρωπαϊκή προοπτική της Ελλάδας, το γεγονός ότι ακόμα και μετά την επίτευξη του στόχου, ο ίδιος δεν εφησυχάζε, αλλά αντίθετα ευθύς εξαρχής έσπευδε να επισημάνει τις προκλήσεις που συνεπαγόταν η είσοδος στην ΕΟΚ, εξηγώντας ότι στην πραγματικότητα δεν αποτελούσε το τέλος, αλλά την αρχή μιας νέας πορείας: «Αυτονόητο είναι», υπογράμμισε ήδη από τον Ιούνιο του 1979 στο πλαίσιο της συζήτησης στη Βουλή για την κύρωση της Συνθήκης Προσχώρησης,

ότι τα ωφελήματα, πολιτικά και οικονομικά από την ένταξή μας δεν θα τα αποκτήσουμε αυτόματα χωρίς κόπους και θυσίες. Αντίθετα, θα χρειασθούμε συνεχής και επίπονη προσπάθεια, για να προσαρμόσουμε όχι μόνον την δομή της οικονομίας μας, αλλά και την νοοτροπία μας στις νέες συνθήκες, που θα δημιουργηθούν. Και αυτό επιβάλλεται όχι μόνο για να αξιοποιήσουμε τις δυνατότητες που μας προσφέρονται, αλλά και για να ξεπεράσουμε ανώδυνα τις δυσκολίες, που είναι φυσικό να ανακύψουν κατά την φάση της μεταβατικής περιόδου.⁸¹

⁸¹ Ομιλία Καραμανλή στη Βουλή των Ελλήνων κατά τη διάρκεια της συζήτησης για την κύρωση της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, 26 Ιουνίου 1979, *Καραμανλής: Αρχείο*, τόμ. 10, σ. 176.